

A NŐK SZEREPE A SZÉKELYFÖLDI MUNKAMIGRÁCIÓ TÁRSADALMI FOLYAMATÁBAN¹

THE ROLE OF WOMEN IN THE SOCIAL PROCESS OF LABOUR MIGRATION IN SZEKLERLAND²

BODÓ JULIANNA

KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

bodojulianna@uni.sapientia.ro

Összefoglalás

A tanulmány az MTA Domus Szülőföld Ösztöndíj pályázata keretében folytatott egyéni kutatómunka – **A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatában** – eredményeit tartalmazó összefoglaló tanulmány (2009-2010) rövidített, átdolgozott változata. A kutatás folyamán felhasználásra kerültek azok a kutatási anyagok és tapasztalatok, amelyek a székelyföldi munkamigráció témájában jelen kutatást megelőzően halmozódtak fel, és amely vizsgálatokat kutatócsoportok keretében vagy egyéni kutatási projektek formájában folytattam. Az első migrációs vizsgálatok a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében zajlottak le (Biró 1994, 1995, Bodó 1996, Oláh 1996), majd következtek azok a csoportos kutatások, amelyeket a Sapientia Egyetem Kutatási Programok Intézete (KPI) támogatásával végeztem (Bodó 2008a., b., c, Bodó – Biró 2009, Bodó 2009a.,b.,c, Bodó 2011a., b.). Ezt követően került sor a Domus által támogatott, a nők munkamigrációját vizsgáló egyéni projektre³.

Kulcsszavak

Munkamigráció, nők, társadalmi hatás, székelyföldi térség

¹ A tanulmány rövidebb változata megjelent az *Antro-pólus folyóiratban* (2. évfolyam, 2017 1. 101-114).

² A shorter version of this paper has been published in the journal *Antro-pólus* (Vol. 2, 2017 1. 101-114).

³ Köszönöm azoknak az egyetemi hallgatóknak az együttműködését, akik a KPI projektek kutatócsoportja tagjaként terepmunkájukkal hozzájárultak jelen munka eredményességéhez – Aczél Zsuzsának, Incze Melindának, János Csillának, Kovács Ottiliának, Medvés Zsuzsának és Silló Ágotának.

1. Bevezetés

A székelyföldi térségben végzett migrációkutatások – ideértve a kulturális antropológiai és szociológiai kutatásokat egyaránt – egyértelműen jelzik, hogy a térség kibocsátó közegként való működése 1989 után is folyamatosan fennmaradt. Az elmúlt két évtized ilyen jellegű térségi eseményeit és tendenciáit elemezve (Bodó 1996, 2008a., b., c.) joggal mondhatjuk, hogy ez a társadalmi folyamat sokszereplős, komplex és tartalmában változó.

A sokszereplős jellegre utal, hogy a térségi migrációs folyamat változó intenzitással, változó mértékben, de minden társadalmi csoportot és minden földrajzi területet érint. A migrációs folyamatokban közvetlenül érintettek köre jelentős, a közvetett hatások (pl. a távollétből adódó munkamegosztási feladatok újraszervezése, a társadalmi kapcsolatok terén mutakozó hatások, a társadalmi normák részleges újrendeződése terén megjelenő változások, a lokális szintű diszkurzív folyamatokban tetten érhető tematizációs újdonságok, a tudás és technológia transzfer térségi következményei, a migrációnak a fiatalok szocializációs folyamatában való implicit szerepvállalása) gyakorlatilag minden térségi szereplőt érintenek. Különösen így van azóta, amióta a vendégmunkavállalási gyakorlatban fokozatosan előtérbe került a transznacionális az elem, az „ide is, oda is tartozás” gyakorlata, illetve ennek nyelvi-szimbolikus megélési módja.

A folyamat komplex jellegére utal, hogy a migrációs folyamatok a mindennapi életvezetési gyakorlat több fontos területére hatást gyakorolnak (munkaerőpiaci helyzet, anyagi helyzet, fiatalok szocializációja, családi munkamegosztás, munkahelyi és rokoni hálózaton belüli munkamegosztás, korábban domináns kulturális patternek újrafogalmazása stb.), ugyanakkor a lokális, mikroregionális vagy tágabb léptékű társadalmi szerveződés többféle szintjén megfogalmazódnak (társadalmi magatartások szintje, narratív szint, normák és értékek szintje, ideológiák szintje, politikai diszkurzus).

A térségi migrációs folyamatok tartalmi változása elsősorban azért fontos, mert a kibocsátó közeg valamiféle szabályozó erejére is utal. Arra, hogy a migrációs folyamatok alakulását nem csupán a befogadó célpontok vonzerejének változása határozza meg, hanem azon kulturális patternek és társadalmi hasznosságok együttese is, amelyek a kibocsátó közeg általánosabb működését alakítják. Ebben a vonatkozásban

a legfontosabb tartalmi változás kétség kívül az, amikor a térségi külföldi munkavállalási trendben megjelennek, majd megerősödnek a transznacionális migrációra mutató jelek (Bodó 2008 (2), Bodó-Biró 2009). Ez az utóbbi aspektus minden bizonnyal nagyon fontos meghatározó elem a női migrációs szerepvállalás szerepének gyors növekedése, valamint a nők migrációs szerep vállalásának „ittthoni” és „idegen” tartalmait illetően.

A fentiekből értelemszerűen következik az, hogy a kibocsátó közeg működése szemszögéből a nők migrációs folyamatokban való szerepvállalása direkt és indirekt módon egyaránt meghatározó mértékű. Ebben a kutatási programban az volt a célom, hogy a közvetlen szerepvállalás dimenzióját vizsgáljam. Ez a szakmai megközelítés nyilván csak leíró jellegű lehet, hiszen a vizsgált kibocsátó közegre vonatkoztatva eddig csak szórványos utalások történetek a nők migrációs szerepvállalására vonatkozóan.

A székegyföldi munkamigráció komplex jelenségkörének kutatásán belül a nők szerepének elemzése többféle megfigyeléssel, szakmai érveléssel, illetve térségfejlesztési indokkal is alátámasztható. Mindenekelőtt azzal, hogy a nők szerepvállalása ezen a téren mennyiségi léptékben fokozatosan növekszik, ez a folyamat a két nem közti szerepvállalási arányt egyre nagyobb mértékben a nők irányába tolja el, ugyanakor a munkamigrációban való női szerepvállalás dinamikájában és mikrotársadalmi hatásaiban is módosulni látszik. A mikrotársadalmi hatás változására is számtalan jel, tapasztalati megfigyelés utal: a munkamigrációban való szerepvállalás hatására módosulások jelei mutatkoznak olyan területeken, mint a családon belüli szerep, a különféle kapcsolathálóokban betöltött szerep, a döntéshozatalban vállalt szerep. Mindezek olyan változások, amelyek egyrészt szemmel láthatóan ellentmondanak a női munkamigrációval kapcsolatos közéleti-publicisztikai diskurzus több elemének, amelyek korábban a külföldi munkavállalásban való szerepvállalást illetően igen gyakran előítéletes, stigmatizált formában, többnyire negatív jelenséggént kezelték. A térségi női munkamigráció esetében tehát a mindennapi tapasztalatok változó, belső dinamikáját és társadalmi hatásait tekintve többféle kimenetű társadalmi folyamatra utalnak, amelynek szakmai elemzése a térségi társadalmi átmenet elemzési feladatainak egyik kulcsfontosságú komponensét jelenti.

2. Szakmai kiindulópontok, párhuzamok, referenciák

A globalizációs folyamatok fokozatos térnyerésének egyik szemléletes példája lehet az, hogy a migrációs folyamatok kutatása egyre szélesebb körben ugyanolyan, vagy legalábbis nagyon hasonló kérdéseket vet fel. Egy-két évtizeddel korábban sokkal könnyebbnek mutatkozott különféle, nagy magyarázó értékkel bíró taxonómiákat, tipológiákat és modelleket alkotni a migráció és a munkamigráció folyamatairól (ilyen volt a hangzatos vonzás-taszítás elmélet, vándormadár elmélet stb., legújabb hazai átfogó ismertetését és kritikáját lásd: Anghel – Horváth 2009.17-38.), ugyanakkor az egyes osztályozási rendszereket és értelmezési modelleket is viszonylag könnyű volt kisebb-nagyobb földrajzi térségekhez kapcsolni.

Mára ez a helyzet lényegesen megváltozott, a migráció és a munkamigráció jelenségek egy-egy kisebb vagy nagyobb térségen belül is sokarcúvá vált, a rendezőelveket – és burkoltan: a szabályozási lehetőségeket – kereső taxonómiák szerepe csökken, helyüket elfoglalják újra Ravenstein több mint egy évszázados kérdésfelvetései, amelyek a migrációt az ember természetes tevékenységeként jelölték meg, és a megválaszolandó szakmai kérdéseket a migráló ember „megértéséhez” kapcsolódó megközelítésmódok köré csoportosították. Ma már a migrációkutatók arról beszélnek (Castles – Miller 2003), hogy az emberiség a migrációnak egy újabb korszakába lépett, és ez nem csak a migrálók számának növekedésével, társadalmi csoportok szerinti tagolódásával függ össze, hanem a migrációhoz kapcsolódó, korábban rendszerint egységesen kezelt/értelmezett jelenségek, társadalmi magatartások egyre növekvő diverzifikálódásával és a heterogenitás növekedésével is.

A migrációs folyamatok diverzifikálódásának, tartalmi és funkcionális „szétfejlődésének” hangsúlyos bizonyítéka a transznacionális migráció előtérbe kerülése (ezzel kapcsolatban lásd különösen: Glick Schiller-Basch-Szanton Blanc 1995, Portes 1997, Hannerz 1996, Faist 2002, Levitt 2001, Vertovec 2009), valamint a női munkamigráció mértékének fokozódása. A két folyamat összefüggésének kérdése külön téma, amelynek elemzésére jelen tanulmány keretében nem térhetek ki, de az egyértelműnek mutatozik, hogy ezeknek a témáknak az előtérbe kerülése a „migrációkutatás mint nyílt vagy burkolt szabályozáskeresés” és a „migrációkutatás mint az emberi magatartások elemzése” típusú megközelítések közül egyre inkább a másodikra helyeződik a hangsúly.

A transznacionális migráció és a női munkamigráció ugyanis a társadalmi tanulás (Badescu et al 2009), a társadalmi szerepvállalás, az identitásépítés aspektusait hozza előtérbe, csupa olyan összetevőt, amelyet a korábbi szakmai megközelítésekben a migrációs folyamatok egyfajta társadalmi anomáliaként való kezelése nem is hozhatott felszínre.

A fentiekben röviden jelzett személeti, tematizációs fordultnak a női munkamigráció kutatása nem csak kifejezője, hanem egyben sajátos terepe, hordozója is. Nem csupán a munkamigrációban részt vevő nők száma változik (ennek kapcsán a Castles-Miller szerzőpáros egyenesen a „feminization of migration” kifejezést használja, Castles- Miller 2003.67), hanem a női munkamigráció megítélésének módja is, ezzel összhangban a szakmai megközelítések szemléleti háttere és módszertana is alakulóban van.

A női munkamigrációt több tényező hozta a figyelem előterébe (Carling 2005, Morokvasic 2007), többek között az, hogy a jóléti társadalmakban az idős, vagy időseket is magukba foglaló családokban, valamint a kétkeresős családokban jelentősen megnövekedik a különféle háztartási munkákat vállalni tudó időszakos női munkavállalók iránti igény (idősgondozás, háztartásvezetés, gyerekgondozás stb). Más területeken is növekszik a kifejezetten női munkát igénylő elvárás (aprólékos kézi munkát igénylő foglalkoztatások), vagy pedig olyan lehetőségek nyílnak meg, amelyek igénybevétele nem mutat nemi specifikus jegyeket, például ilyen a tanulás és néhány szolgáltatási terület. Mindehhez jön még a szexipar növekvő vonzása vagy a házasodási céllal történő migráció.

A jelenleg növekvő szakmai érdeklődést azonban nem csak a vizsgált társadalmi jelenség térnyerése mozgatja, hanem sok esetben a gender-kutatások olyan ideologikusabb törekvései is, amelyek a női munkamigrációban – okkal vagy ok nélkül – többnyire a „cselédipar” továbbélését látják.

A migrációkutatásokban a női migránsok iránti érdeklődés az 1970-es évek közepén jelent meg, azonban Mirjana Morokvasic munkái helyezték igazán ezt a kérdéskört az érdeklődés középpontjába (Morokvasic 2007). A korai munkák már felhívták a figyelmet arra, hogy a női migráció más gyakorlatokat és más tapasztalatokat termel, azonban ezek az észrevételek még nem voltak elég hangsúlyosak ahhoz, hogy a női migrációval kapcsolatos megfigyelések önálló területként épüljenek be a kérdéskörrel foglalkozó szakmai értelmezésekbe és összegzésekbe. Ez a helyzet az 1990-es évek első felétől változott, az ekkor született elemzések már nem csupán

esettanulmányok formájában mutatták be a női migrációt, hanem kísérletet tettek a sajátosan gender típusú megközelítésre is (Anthias – Lazaridis 2000). A női nem migrációs folyamatban való beépítését célzó elemzések (lásd. Anthias – Lazaridis 2000) jelzik a posztfordista gyakorlat térhódításából adódó folyományokat (a szolgáltatói szektor megerősödése, a flexibilitás és az informalitás előtérbe kerülése) és a munkaerőpiac szegmentációjából eredő gondokat. Úgy vélik, hogy a női munkamigráció előtérbe kerülése egyfajta válasz a strukturális váltás okozta nehézségekre, a nők számára menekülés egy patriachális struktúrából, és mindebben központi cél a család anyagi helyzetén való segítség. Mindez a női munkavállalók számára egyfajta kényszerhelyzet eredményez, ezért a nők általában rossz munkakörülmények között dolgoznak, munkaerejük kihasználtsága igen magas fokú (kizsákmányolás), és mindez gyakran eredményez számukra társadalmi elszigeteltséget (az azonos státusúak között szerveződő csoportkohézió vagy network ellenére is). Mindezek nyomán az a vélemény fogalmazható meg, hogy a női munkamigráció egyfajta lefele mutató társadalmi mobilitást testesít meg, jellemző példa az, hogy a munkamigrációra vállalkozó nők képzettségükhöz vagy képességeikhez mérten alacsonyabb rangú munkát kénytelenek vállalni. E gondolatmenet eredményeként a női munkavállaló egyfajta „áldozat” státusban jelenik meg, úgymond „viktimizálódik”.

Természetesen a fentebb ismertetett modellre is van bőven példa, azonban – amint Carling megjegyzi (Carling 2005) – a migrációs gyakorlatnak a nemek közti viszonyokra gyakorolt hatása gyakran ellentmondásos, és kultúránként, kibocsátó közegként a női munkamigráció megélési módja, társadalmi konzekvenciái tekintetében is sokféle „eredménnyel” találkozunk. Amint Morokvasic jelzi az utóbbi évtized folyamatait és szakmai értelmezéseit áttekintő tanulmányában (Morokvasic 2007), a transznacionális migráció előtérbe kerülése továbbra is napirenden tartja a „gender” témát, az ezen a téren zajló folyamatok azonban nem feltétlenül vezetnek a nemi normák és viszonyok valamiféle destabilizálódásához, hanem adott esetben, épp ellenkezőleg, megerősítik a létező struktúrákat. Azonban mindezen jelenségekről még korai lenne valamiféle végső következtetést levonni, hiszen jelenlegi ismereteink szerint a tradicionális nemi szerepek és viszonyok megerősítésére és megváltoztatási kísérletére egyaránt bőven van példa (Morokvasic 2007. 94).

A fenti szemléleti megközelítések és egymásnak gyakran ellentmondó következtetések akkor is nagyon fontosak egy adott térség munkamigrációjával foglalkozó kutató

számára, ha a nők migrációs szerepvállalását nem a gyakran túlhajsztolt gender-vita pro vagy kontra érveinek kimutatása céljából kívánja vizsgálni, hanem egyszerűen arra törekszik, hogy a térség társadalma szemszögéből értelmezze a nők munkamigrációban való szerepvállalását. Fontos feladat, hogy képet alkossunk a női munkamigráció térségi jellemzőiről, rákérdezve arra, hogy mennyire felel meg ez a modell (vagy jelenségegyüttes) a szakirodalom által oly gyakran emlegetett viktimizációs modellnek.

3. A témához kapcsolódó korábbi kutatási eredményeink rövid összefoglalása

A székegyföldi vendégmunka-vállalási gyakorlat mint térségi kontextus fontos komponens ahhoz, hogy megértsük a nők munkavállalási gyakorlatának mai helyzetét, alapvető jellemzőit, várható trendjeit.

Az ebben a térségben 1993-1994-ben végzett első átfogóbb kutatási programunk (Bodó 1996) során az 1990-es évek első harmadára vonatkoztatva azt rögzítettük, hogy a magyarországi vendégmunkára vállalkozók a saját világ-idegen világ oppozíció mentén élik meg és dolgozzák fel verbálisan az otthoni releváns közösség előtt a migrációs gyakorlat tapasztalatait. A folyamat keretében az idegen világ nyelvi-szimbolikus „eltávolítása” sokféle módszerrel történt, mint ahogyan sikeresen használt eszközkészlet működött a saját világ „megerősítése” érdekében is. Ez a gyakorlat tulajdonképpen folytatása volt azoknak a korábbi székegyföldi vendégmunka gyakorlatoknak (Oláh 1996), amelyek a huszadik század folyamán ebben a térségben elindultak.

A határátlépés és a külföldi munkavégzés lehetőségének megteremtődése után a térség társadalma a migrációs gyakorlatok terén is a korábbi évtizedek praxisának, illetve a praxist kísérő interpretációs eljárásoknak a rehabilitációját választotta. Ebben a rehabilitációs igyekezetben a kibocsátó közeg munkamigrációt választó rétege döntően egy „tradicionális” paradigma szerint működött: a migrációra vállalkozók a „teljes körűnek” vélt családi életvezetés visszaállítását tartották szem előtt, és a migrációs gyakorlatot egyértelműen ennek a törekvésnek a szolgálatába állították.

E modell alapján elképzelhető lett volna, hogy nők is markáns szerepet vállaljanak a migrációs gyakorlatban, hiszen a térségre jellemző korábbi modellekben erre számtalan minta volt. Mégsem ez történt, s ennek okát elsősorban abban látjuk, hogy a térségben a kilencvenes évek első fele – a munkamigráció többféle aspektusa szem-

szögéből – inkább egyfajta tesztelési időszaknak számított, és nem „természetes” folyamatnak. A próbaidőszak, a tesztelés időszaka – a korábbi modellekben is – rendszerint a férfiak körében vezetett térségen kívüli időszaki munkavégzéshez (lásd például a térszek létrehozása utáni időszakot), és a bejáratott, immár természetesnek tekinthető, kiszámítható praxisként értelmezett munkamigráció az, amelyben a nők – a férfiak oldalán vagy adott esetben külön szegmensek mentén – nagyobb mértékben bekapcsolódhattak (közös tradicionális migrációs gyakorlatként lásd a romániai nagyvárosok fele irányuló férj-feleség kombinációban történő munkavállalási gyakorlatot, az önálló női szegmensre példa a távoli üdülőhelyekre irányuló időszaki női munkavállalási gyakorlat).

A tíz évvel később folytatott kutatás (Bodó 2008 (1)) keretében arra törekedtünk, hogy föltárjuk a két helyen élés, a két helyhez kapcsolódás első jeleit, hordozó elemeit. Ezeknek az elemeknek a térségi migrációs gyakorlatban való megjelenését jelentős fordulatnak minősítettük a korábbi, szinte kizárólag oppozícióra alapozó migrációs gyakorlattal szemben. Ebben arra a következtetésre jutottunk, hogy a térségi migrációs folyamatok lényegesen módosulnak, és annak a véleménynek adtunk hangot, hogy a két hely oppozíciós kezelésmódja még inkább háttérbe fog szorulni, az egyéni migrációs gyakorlatokban meg fognak szaporodni a transznacionális migrációra utaló komponensek. A jelzett kutatásban kimutattuk, hogy a térségi migrációs gyakorlat strukturálisan változik: az átfogó oppozíció kisebb oppozíciókra bomlik, a saját világ – idegen világ reláció a nemi szerepek mentén is tagolódik, a családi léptékű kezelésmód nagyobb szerepet kap a közösségi jellegű kezelésmóddal szemben, változik a térbeli távolság kezelésének módja, a vendégmunka okai és céljai pragmatikusabbá váltak, az egyéni kezelésmód mellett megjelennek a kapcsolathálók a befogadó környezetben is, a korábbi erőteljes oppozíciós gyakorlat mentális síkon, illetve a narratívák síkján is fokozatosan lebomlik (Bodó 2008 (1)).

Ebben a fázisban már azt tapasztaltuk, hogy a nők egyre nagyobb mértékben vállalkoznak külföldi munkára, s a csoportos munka mellett (mezőgazdasági idénymunka) már megjelennek az individuális munkamigrációs életpályák.

A térségi fiatalok körében végzett későbbi kutatás visszaigazolta az előbbieken bemutatott megfigyeléseket, jelezve azt, hogy a migráló ember – a fiatalok körében legalábbis – „cselekvővé válik”, egyre gyakoribb a transznacionális modell. A migrációs gyakorlat a kilencvenes évek elejéhez képest markánsan diverzifikálódik és hangsúlyosan individualizálódik. A fiatal korosztály migrációs viselkedését a nagyfokú

rugalmasság jellemzi, és ennek jeleit látjuk a másik hely értelmezése, elfogadása tekintetében is. A migrációs gyakorlat az egyik vagy másik helyhez való kapcsolódás igyekezete helyett a két hely közti elmozdulások terepévé válik. A fiatalok számára a migrációs gyakorlat egyfajta tanulási, illetve még általánosabb értelemben vehető szocializációs folyamat (megismerik azt, amire a saját világ nem kínált lehetőséget), ugyanakkor az identitásépítés terepe is. Ebben a gyakorlatban – különösen a fiatalok körében – a nők részaránya érzékelhetően növekszik, a munkamigráció diverzifikálódási folyamata mintegy megnyitja a kaput a női munkavállalás előtt abban az értelemben, hogy a korábban „különleges” praxis a társadalmi interpretáció szemszögéből nézve természetessé, egyre inkább hétköznapivá, rutinjellegű tevékenységgé válik. A családi és lokális közösségi életvezetéshez egyre inkább „természetes” módon illeszkedő munkamigrációs gyakorlat – a kibocsátó közeg optikájából nézve – értelemszerűen nyílik meg a közösséghez tartozó minden szereplő, így a nők előtt is. Ez nagyon fontos mozzanat, hiszen a kibocsátó közeg e modellje szerint a munkamigráció, mint a lokalitás határán kívülre kiterjesztett munkatér, valamint az ahhoz kapcsolódó interpretációs gyakorlat a társadalmi szerepek és értékek szintjén nagyvonalakban homomorf marad. Vagyis: a migrációs gyakorlatban való szerepvállalás a nők számára strukturálisan nem termel olyan szerepeket és értékeket, amelyek a kibocsátó közeg optikája szerint alulértékeltnek lennének. Ennek folyományaként a női munkamigráció – egyedi esetektől eltekintve – nem válik sem a megélés, sem az értelmezés szintjén valamiféle alacsonyabb rangú cselédmunkává, szolga-munkává (ahogyan ezt a női munkamigrációval foglalkozók több elemzésben is bemutatják, lásd Morokvasic 2007, Anthias-Lazaridis 2000).

A 2009-ben lezárt újabb kutatási programunk (Bodó 2009 (1, 2, 3)) a transznacionális migráció gyakorlatát elemezve megerősítette annak a trendnek a jelenlétét, amely a térségből kifelé irányuló munkamigrációs gyakorlat diverzifikációjára utal, valamint azt, hogy a korábban domináns „vagy itt – vagy ott” modellt felváltja az „itt is – ott is” modell. Ez a megerősödött munkamigrációs modell tovább szélesítette azt a praxist, amelynek keretein belül a női munkavállalók egyre nagyobb számban, egyre többféle céllal és módozat révén élik be a saját társadalom optikájából számukra is nyitottá vált munkamigrációs teret. Ezek a megfigyelések értelemszerűen vezettek el ahhoz, hogy a korábbi kutatások során tett megfigyeléseinket a jelen projekt keretében kifejezetten női mintán is ellenőrizzem, fölhasználva a korábbi kutatások anyagait, elemzési következtetéseit is, valamint a jelen program során kifejezetten ebből a célból

végzett terepmunkát, többféle szintű adatgyűjtést és elemzési lehetőséget. A következőkben néhány tematikus fejezetbe sűrítve összefoglalom a kutatás legfontosabb eredményeit, előre jelezve azt is, hogy a rendelkezésre álló tapasztalati anyag később elvégezendő szakmai elemzésekre is lehetőséget kínál.

4. A kutatási anyag elemzése

4.1. A vizsgált társadalmi csoport legfontosabb jellemzői

A vizsgálat során 38 eset került elemzésre. Megjegyzendő, hogy eddigi, a munkamigrációval foglalkozó kutatásaink során ennél jóval több, külföldi munkára járó nő esetét volt alkalmam megismerni, de az itt elemzésre kerülő anyag csak azokat az eseteket tartalmazza, amelyek az elmúlt egy év során, a jelen kutatási anyag periódusában készültek. Az ennél gazdagabb tapasztalat szerencsés háttérrel biztosított jelen vizsgálat számára, de az anyag részletesebb, alább következő elemzéséhez csak ezeket a frissen készült beszélgetésanyagokat használtam fel. Ezen esetek főszereplői olyan migráns nők, akik vagy most is ezt az életformát folytatják, vagy a közelmúltban (az elmúlt egy év során) jártak külföldön dolgozni. A visszatértek közül többen nem tekintik teljesen lezártnak a külföldi munkavállalások sorozatát, további alkalmakat terveznek, vagy épp csak rövid időre szakították meg ezt a tevékenységet. Az egyes esetek szereplőivel hosszú (egyenként tíz oldalnál terjedelmesebb) készültek, ezek nyújtják legfontosabb háttérét az itt következő elemzésnek.

Az elemzés első részében a vizsgált csoport legfontosabb paraméterei kerülnek bemutatásra. Ezekből a jellemzésből az is kiderül, hogy igyekeztem úgy összeállítani a vizsgált csoportot, hogy azok minél átfogóbb és színesebb képet adjanak arról a társadalmi közegekről, ahonnan a vizsgálat alanyai származnak. A jelzett paraméterek a következők: életkor, családi állapot, lakóhely, iskolai végzettség, munkaerőpiaci életút, célszág és a külföldön végzett munka típusa. A következőkben csak rövid jelzésekkel utalok az egyes paraméterek közti kapcsolatokra, az elemzés során az összefüggések nyilvánvalóan fontos szerepet kapnak majd. Főleg azok, amelyek esetében az egyes jellemzők összefüggései olyan jelentéseket hoznak létre, amelyek releváns megállapításokat tartalmaznak nemcsak a jelzett csoportról, hanem napjaink székellyöldi munkamigrációjáról, azon belül is az egyre hangsúlyosabbá váló női részvételtől.

4.1.1. Életkor

A vizsgálati csoportba bekerült nők életkora 19 és 60 év között van. A pontosítás kedvéért meg kell jegyeznem ugyanakkor, hogy a két érték közti megoszlás nem egyenletes, és a két szélső értéket egy-egy eset képviseli csupán. A legnépesebb korosztályok a huszonévesek, valamint a negyvenes éveikben járó középkorú nők. A két, életkori hovatartozás szerint elhatárolható csoport más olyan, nagyon karakteres jellemzőkkel is rendelkezik, amelyek indokoltá teszik az elemzési szempontok egyik fontos mozzanataként kezelni az életkort. A huszonévesek kategóriájába jobbra egyetemisták vagy egyetemet nemrég végzettek tartoznak, ez a paraméter a külföldi vendégmunka jellegét is befolyásolja. A negyvenes vagy ötvenes évek elején járó nők meglehetősen határozottan elkülöníthetők az előbbi csoporttól az iskolai végzettség és a családi állapot tekintetében is. Ez a kategória nagyrészt szakközépiskolai végzettséggel rendelkezik, sok köztük az egyedül élő vagy gyermekeit egyedül nevelő nő.

4.1.2. Családi állapot

A fiatal korosztály, a huszonévesek, mindannyian független, még nem férjezett nők. Jellemző rájuk, hogy legtöbben közülük még a szüleikkel élnek közös háztartásban. Mindez természetesen anyagi függőséget is jelent, főleg azok számára, akik még tanulnak. A külföldi munkavállalás melletti döntés egyik motivációja épp a viszonylagos, nem végleges anyagi függetlenség vágya, illetve a szülőktől való, nemcsak anyagi természetű függőség lazítása. Azok a fiatal nők, akik már befejezték tanulmányaikat, szintén erősen motiváltak ebben a tekintetben, mert a saját, önálló élet elindítását is lényegesen megkönnyítheti egyrészt a külföldi munkán szerzett pénz, másrészt a szülőktől távoli szocializációs, individualizációs helyzet megélése.

A középkorúak, illetve a néhány viszonylag idősebb nő családi állapota természetesen más képet mutat, érdekes módon heterogénebb képet. Majdnem teljesen egyformán oszlik meg összetételük a következő kategóriák között: hajadon (5 nő), férjezett (6), elvált (5), özvegy (6). Az utóbbi két csoportra jellemző, hogy gyerekeiket, akik többnyire az egyetemisták kategóriájába tartoznak, egyedül nevelik, és vállalniuk kell az összes ezzel járó nehézséget, de ezzel együtt egy megnövekedett felelősségtudatot és önálló döntési képességet is felfedezhetünk esetükben. Az elemzés további részében bővebb kifejtésre kerül majd az egyes életkori csoportok, az egyes családi

állapotú nők különböző kategóriáinak motivációja, döntési helyzete, és a külföldi munkavégzés által életükben bekövetkezett változások jellege.

4.1.3. Lakóhely

A vizsgálat alanyait képező migráns nők mindannyian a Székelyföldön élnek. Arányos eloszlást mutatnak abban a tekintetben, hogy a térség valamelyik városában vagy faluban élnek-e. A jelenleg városon élők közül többen is faluról származnak, és férjhez menetelük után, vagy/és munkahelyük által kerültek városra. A fiatalabbak, akik nagy része most végzi tanulmányait, természetesen a tanulmányi idő alatt városban lakik, ők is nagyrészt a székelyföldi régióban. A vizsgált csoport tagjainak esetében lényeges különbség nem mutatkozott a lakóhely szerint a motivációk, a döntések meghozatala, az életmód- és szemléletváltozás tekintetében. A vizsgálat terepéül szolgáló régió – a Székelyföld – alapvetően rurális térségnek mondható, az ilyen térségekre jellemző mentalitás- és viselkedésminták érvényessége jelen esetben is releváns, de a csekély különbség városi és falusi személyek motivációi, döntései között nemcsak a ruralitás erősségét mutatja jelen esetben, hanem valami mást is. Fel kell figyelnünk arra a jelenségre, amelyet épp a migráció transznacionalizálódása kapcsán már jeleztünk, hogy a kizárólagosságok felszámolódása, a több térhez (nem csak egyhez) tartozás elemeinek megjelenése elmoshatja, vagy legalábbis eljelentékteleníti azokat a különbségeket, amelyek a falusi származás – városi származás meghatározottságból eredhetnének.

4.1.4. Iskolai végzettség

A vizsgálati csoportba tartozó migráns nők iskolai végzettségére vonatkozóan már történtek utalások az előzőekben. Pontosítva ezt a paramétert, a következő kép rajzolódik ki. A huszonévesek korosztályának csoportjában azok dominálnak, akik nemrég fejezték be egyetemi tanulmányaikat, vagy épp most végzik azt. Találunk köztük ugyanakkor olyan középfokú végzetteneket is (tanítóképző vagy technikum), akik tervezik a továbbtanulást. Csupán ketten vannak közülük olyanok, akik nem rendelkeznek egyetemi vagy középfokú végzettséggel: egy közülük épp a vendégmunka miatt hagyta félbe középiskolai tanulmányait, de tervezi annak befejezését, egy pedig a tizedik osztály elvégzése után a munkavállalást választotta továbbtanulás

helyett. El kell még mondani a fiatalok csoportjáról, hogy iskolai végzettségük tekintetében nem beszélhetünk végérvényesen lezárt állapotról. Az egyetemet végzettek is terveznek tovább tanulni, valamilyen képzésbe bekapcsolódni. Sokan közülük magát a külföldi munkavállalást is a tanulási periódus részének tekintik (nyelvtanulás vagy más jellegű képzés, akár formális keretben is). Azok, aki még nem végezték el tanulmányaikat, a külföldi vendégmunkát sokkal inkább átmenetnek tekintik, mint bármely más kategória: vagy csupán nyári időnymunkára vállalkoznak külföldön, vagy megszakítják tanulmányaikat egy rövid időre, hogy otthonuktól távol tapasztalatot és pénzt szerezzenek.

A középkorúak nagy része középfokú végzettséggel rendelkezik, jellemző, hogy legtöbbjük szakközépiskolában szerezte meg az érettségi diplomát. Kevesebben vannak azok, akik csupán szakiskolát (10 osztályt) végeztek. Esetükben természetesen már lezárt tanulmányi időszakról beszélhetünk. Ennek megfelelően a vendégmunkán szerzett ismeretek is sokkal inkább az élettapasztalatok, semmint a szakmai tapasztalatok körébe sorolhatók.

4.1.5. Munkaerőpiaci életút

Az életkor és az iskolai végzettség természetesen befolyásolja a vizsgált csoport tagjainak munkaerőpiaci helyzetét, életútját. A fiatal korosztály esetében a még tanulók nyilvánvalóan ennek az útnak az elején járnak. Az egyetemistákra az jellemző, hogy épp a vakációban, vagy egy viszonylag rövidebb, a tanulmányi időt megszakító periódusban vállaltak először munkát életükben. Olyan esetekkel is találkozhatunk, amikor a frissen végzett fiatal, mielőtt itthon végzettségének megfelelő munkahelyet keresne magának, ki akarja használni még meglévő függetlenségét, és beiktat az itthoni munkavállalás előtt egy külföldi munkát. Ezekre a munkákra általában jellemző, hogy nem az iskolai végzettségnek megfelelő munkavégzések, de mivel a fiatalok nem tekintik ezt a helyzetet véglegesnek, hanem a pénzkereset, a tapasztalatszerzés, a kaland lehetőségeinek, a nem végzettségüknek megfelelő munkát (amely a leginkább jellemző külföldi munkavállalásukra) nem tekintik „lealacsonyodásnak”, csupán egy hasznos, néha nehéz, de legtöbbször izgalmas és kihagyhatatlan kitérőnek. Arra is van ugyanakkor példa, hogy sikerül valakinek az érdeklődéséhez, végzett tanulmányaihoz közelítő munkát találnia, ezt kimondottan szakmai tapasztalatszerzésként, az itthoni jövőbeli elhelyezkedésre nézve előnyös helyzetként értékeli.

A középkorúk és idősebbek esetében más a helyzet. Amint láttuk, többnyire középfokú végzettséggel rendelkező nők tartoznak ebbe a kategóriába. Közülük kerülnek ki azok, akiknek a rendszerváltás utáni leépítések, munkahelyi átszervezések miatt megszűnt a munkahelyük és nehezen találnak maguknak másikat. Vagy ha találnak is, a keresetükkel nincsenek megelégedve. Számukra nem az átképzés, új szakma megtanulása merül fel megoldásként, hanem a külföldi munkavállalás. Ezek a nők elsősorban a könnyűiparban, esetleg valamilyen szolgáltatási szektorban dolgoztak eddig, és vagy nem tudnak hasonló munkahelyet találni, vagy a keresetet tartják túlságosan kevésnek ahhoz, hogy az életvezetés terén kitűzött céljaikat meg tudják abból valósítani. A külföldi munka, mint a munkaerőpiaci életút sajátos állomása, itt válik jó lehetőséggé.

4.1.6. Célországok, a külföldi munka helyszínei

A célországok tekintetében a kép meglehetősen tarka. Még néhány évvel ezelőtt is a külföldi munkavállalás területe elsősorban, sőt, szinte kizárólagosan Magyarország volt. Ez a helyzet most erőteljesen változni látszik, és elmondható, hogy nemcsak a fiatal nők esetében tágult ki a választott országok köre. Magyarország mellett Németország, Anglia, Olaszország, Csehország, Ciprus, Görögország, Skócia, az Amerikai Egyesült Államok, Ausztria, Luxemburg és Belgium is megtalálható. Vannak olyanok is, akik már egynél több helyszínen is megfordultak munkavállalás céljából. A helyszínek és a munkavégzés típusa helyenként összefüggést mutat.

4.1.7. A külföldi munkavégzés típusa

Mivel a továbbiakban erről a témáról bővebben is szó esik majd, most csupán röviden utalnék a legelterjedtebb munkavégzési formákra, jelezve ugyanakkor azt is, hogy ezek mennyiben kötődnek az egyes célországokhoz, az életkori csoportokhoz, valamint az iskolai végzettséghez.

Jellemző és elterjedt a külföldi munkavállalás terén a mezőgazdasági szezonmunka. Ez értelemszerűen az évszakokhoz igazodik, főleg a nyarat foglalja magában, de megkezdődhet már tavasszal és belenyúlhat az őszi periódusba is. Ezeknek a munkáknak a helyszíne elsősorban Németország, kisebb számban járnak ilyen típusú munkára Olaszországba és Csehországba vagy Magyarországra. Az életkori, iskolai

végzettség általi meghatározottság nem kizárólagos: sok diák jár ezekre a munkákra a nyári vakáció ideje alatt két vagy három hónapos periódusra, de a középkorú nők közül is sokan választják ezt a munkalehetőséget hosszabb időtartamra és évenként rendszeresen visszajárva, vagy akár egyszeri alkalomra is. Jellemzően ezt tartja szinte mindenki a legnehezebb munkának.

Majdnem hasonló gyakorisággal találkozunk a gyermekfelügyelet, a bébiszitter-nek vagy au-pair-nek nevezett munka jelenségével. Ezt szinte kizárólagosan fiatal lányok vállalják. Jellemző erre a munkavégzésre, hogy sohasem csupán a gyerekekre történő felvigyázást jelenti, hanem a háztartási munkák kisebb-nagyobb résznek az elvégzését is. Helyszíne elsősorban Anglia, de találkoztunk Skóciában, Németországban dolgozó bébiszitterekkel is. Ezek azok az esetek, amelyeknél a konkrét munkavégzés nyelvtanulással vagy valamilyen más típusú tanulással párosul. A tanulás itt nemcsak a „menet közbeni” nyelvtanulást jelentheti, hanem nagyon gyakran egy formális képzésben való részvételt is (iskola, egyetem, tanfolyam), amiről a munkavállaló bizonylatot is kap.

Harmadik, tapasztalataink szerint az utóbbi időben egyre jobban elterjedő munkavégzési forma az idős és/vagy beteg emberek gondozása. Ezt a munkát a középkorú vagy idősebb nők vállalják. A munkavégzés helyszíne változó, a felsorolt országok közül bármelyik lehet. Ez a munka is a legtöbb esetben társul a háztartási munkák elvégzésének kötelezettségével.

Elsősorban magyarországi példákat találtunk azokra az esetekre, amikor a munkavállaló nőt kimondottan csak háztartási munkára alkalmazzák. Ez elsősorban azt a helyzetet jelenti, amikor vállalkozó vagy értelmiségi családok falusi birtokukon úgymond mindenesként alkalmaznak egy házaspárt vagy egy nőt. Ezekben az esetekben a munkakör nagyon változó, sok minden belefér, és gyakran nem is egyértelműen körülhatárolt. Az ilyen munkákat is kimondottan középkorú és alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező nők látják el.

A vizsgált csoportban van még néhány olyan eset, amikor a munkavállaló nő takarítóként dolgozik panzióban, árufeltöltőként üzletben vagy gyári munkát végez.

A külföldön végzett munka típusa témájához természetesen hozzátartozik a kérdés: mi a helyzet a kimondottan női munkákkal, valóban növekszik-e az ilyen munkavégzés iránti társadalmi igény és a rá felelő munkavállalási igyekezet és döntés. Eddigi kutatásaink és jelen vizsgálat eredményeinek e téren történő összehasonlítása azt mutatja, hogy a világszerte tapasztalható trendeknek megfelelően nálunk is

kimutatható az a jelenség, hogy nő a kereslet a kimondottan „női munkák” iránt, és a külföldön munkát vállalni kívánó nők rá is felelnek erre az igényre. Jelen esetben a gyermekfelügyezés, az idősek és betegek gondozása, a háztartási munka valamint ezek kombinációja, illetve az ezeken a területeken dolgozó nők növekvő aránya jelzi ezt a tendenciát. Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy a mezőgazdasági idénymunkák továbbra is nagyjából hasonló arányban foglalkoztatnak nőket és férfiakat, ez a munkavégzési lehetőség továbbra is komoly vonzerőt jelent azok számára, akik valamilyen okból kifolyólag (szezonális, periodikus) szívesebben vállalják ezt a munkát. Az elemzés további részében a női külföldi munkavállalásnak ezekre a szegmenseire és összefüggéseire bővebben kitérek majd.

4.2. A térségi női munkamigráció elemzése

Elemzésemben arra törekedtem, hogy egyrészt a megelőző kutatási tapasztalatokat is felhasználva a kibocsátó közeg kontextusában érvényes migrációs modellek trendszerűségeire figyeljek, másrészt pedig arra, hogy a vizsgált csoport meghatározottsága – női külföldi munkavállalók – szerint keressem azokat az elemzési szempontokat, amelyek napjaink migrációs folyamatainak a női részvétel általi jellegzetességeiben mutatkoznak meg. Ezeket a kiindulópontokat véve alapul, az anyag elemzését a következő szempontok szerint végeztem el:

4.2.1.A külföldi munkavállalás motivációi, a kiváltó okok és a kitűzött célok

4.2.2.A döntés meghozatala

4.2.3.A választott munkaterület – tipikus vagy kevésbé tipikus „női munka”

Célszerűnek mutatkozott ugyanakkor a vizsgálati csoporton belül elkülönített két életkori kategória szerint figyelni az egyes szempontok megjelenési módját. Ez a két csoport ugyanis sok esetben elég markáns különbségeket mutat a migrációs viselkedés különböző szegmenseiben. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az életkori meghatározottság más paraméterekkel társulva mutatja meg az eltéréseket: az iskolai végzettséggel és a családi állapottal összefüggésben érdemes ezek jelentéseit keresni és kontextualizálni azokat. Azt sem kell ugyanakkor figyelmen kívül hagyni, hogy a két életkori csoport viselkedésében hasonló elemek is felfedezhetők, tehát nyilvánvaló, hogy napjaink női migrációjának trendszerűségei nem csak az életkor (vagy még más néhány ide kapcsolható paraméter) mentén írhatók le és kategorizálhatók, hanem olyan összefüggések mentén, amelyek egyrészt a kibocsátó közeg, másrészt

pedig a női (és nem csak női) munkamigráció nemzetközi jelenséghálójának kontextusában nyerik el jelentésüket.

4.2.1. A külföldi munkavállalás motivációi, a kiváltó okok és a kitűzött célok

A munkamigrációval foglalkozó kutatók számára mindig feltevődik a kérdés: egy adott régióból miért mennek el az emberek dolgozni más, távoli helyekre. Mi az oka annak, hogy egyes helyek inkább kibocsátó, mások meg befogadó közegként működnek. Az okok természetesen mindig összetettek, hiba volna csupán egyetlen, vagy akár csak néhány tényezőre redukálni a választ, illetve bezárni a kutatás területét a válaszlehetőségek körének beszűkítésével. Az elmúlt majd két évtizedben a székelyföldi régióban végzett migrációs kutatásaink azt bizonyítják, hogy a kérdést érdemes tágabb kontextusban venni szemügyre.

Az elmúlt időszakban többször is kutattuk a székelyföldi munkamigráció jelenségét, ezen belül mindig kitértünk a motivációk kérdésére is. Jelen esetben az erre a témára vonatkozó kérdéseket a kiválasztott célcsoport vonatkozásában (női migránsok) fogom megközelíteni. Természetesen nem lehet elvonatoztatni azoktól a trendszerű jelenségektől, amelyek némileg függetlenek a nemi hovatartozástól, és nem látszik szerencsésen erőltetni a női jelleget azokban az esetekben, ahol azok nem mutatkoznak relevánsnak. Érdekes viszont elidőzni azoknál az aspektusoknál, amelyek – pontosan a női részvétel által – napjaink migrációs tendenciáiról teljesebb képet adnak. Hogy a nők migrációs motivációi és tapasztalatai némileg eltérnek a férfiakétól, az természetesnek mondható. A kutató számára tehát az mutatkozik szakmai kihívásnak a téma megközelítésében, hogy felfedezze és leírja a finom különbségeket, de ne igyekezzen ott is női és férfi jellegzetességeket felfedezni, ahol azok nem egyértelműen azonosíthatók a társadalmi nemek mentén.

A leginkább általánosítható – férfiakra és nőkre egyaránt vonatkoztatható – motivációk természetesen a munkamigráció anyagi vonatkozásaihoz kapcsolódnak. A legegyszerűbb magyarázat ezen a területen az lehetne, hogy mindenki a szűkös lehetőségek elől igyekszik elmenni egy olyan helyre, ahol jobb kereseti lehetőségek mutatkoznak. Nem mellőzendő nyilván ez a tényező sem, de nézzük meg alaposabban a „miért?” kérdését és az azokra adható válaszokat. A női migránsokat vizsgáló szakirodalom ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a nők motivációi között hangsúlyosabb szerepet kapnak a családra vonatkozó okok, a család anyagi helyzeté-

nek segítésére vagy fellendítésére irányuló törekvések, amelyek motiválják a külföldi munkavállalást. Ide kapcsolódnak gyakran azok a viktimizáló magyarázatok is (lásd a bevezetőt), amelyek a külföldi női munkavállalást egyértelműen és szinte kizárólagosan az áldozathozatal és kiszolgáltatottság keretfeltételei közé helyezik: a nő mint áldozat és a nő mint kiszolgáltatott, aki az otthoni és a befogadó környezetben is alárendelt, illetve akit a vendégmunka (is) kiszolgáltatott és szenvedő helyzetbe kényszerít. Ezen a sztereotipizált képen meglátásom szerint úgy van esélyünk túllépni, ha a migráló nőket úgy tekintjük, mint a „migráló ember” egyik esetét, amelyben – nőkről lévén szó – azért érdemes megnézni a női mivolt által valóban létező sajátosságokat, hogy általuk színesebb és teljesebb legyen az a kép, ami napjaink migrációs tendenciáiról megrajzolható.

Az okok és célok feltérképezése terén is termékenynek mutatkozik az elemzés szempontjából a két életkori csoport mentén (is) megnézni a válaszra adható kérdéseket.

Az anyagi vonatkozású motivációk minden egyes személy esetében fontosnak bizonyulnak. Mint ahogy ezt már eddigi kutatásainkban is jeleztük, a külföldön remélt jó kereset, a több pénz – mint migrációs szándék motivációja – esetében nehezen lehet az okot és a célt különválasztani. A jó kereset motivációja megjelenhet úgy, mint ami az itthoni szűkös kereseti lehetőségek, vagy egyenesen az elvesztett munkahely, a munkanélküliség kényszereként, taszító hatás érvényesül. De megjelenhet vonzasként is, mint ami két választható lehetőség közül (gyengébb itthoni kereset – jó fizetést biztosító külföldi munkalehetőség) a jobbik lehetőség irányába történő orientálódást mutat, és mint húzó hatás érvényesül. A vizsgált csoport esetében ez a két hatás nem mindig válik el élesen egymástól, a korosztályok közt viszont a különbség mégis megragadható.

A fiatal, huszonéves korosztály esetében a rövid idő alatt remélt jó kereset igen vonzó célként jelenik meg. Beszélgetőpartnereink viszont – amikor feltettük nekik a „miért?” kérdését – minden esetben rögtön kiegészítették az anyagi vonatkozásokat más indokokkal is. Lássunk néhányat a válaszok közül:

„Szeretek utazni, világot látni, és pénzt is szeretnék keresni.” (A/1)

„Azért döntöttem úgy, hogy kimegyek külföldre, mert világot szerettem volna látni elsősorban, majd nyelvet tanulni, és elegendő pénzt összegyűjteni a

következő tanulmányomra, mert otthon az otthoni fizetéssel nem tehettem volna meg.” (A/4)

„Azért, mert itthon nehezen lehet munkát találni, és külföldön többet fizetnek.” (J/6)

„Hát itt főleg a pénz miatt, de el akartam menni, szét akartam nézni. Kíváncsi voltam, és gondoltam, hogy most fiatal vagyok, elmehetek, megtehetem... De azt hiszem, inkább a sofőriskola, ami elvitt, mert lejárt az évem, nem sikerült, és itthon haragudtak, hogy csak úgy kidobtam az ablakon annyi pénzt. Ezért elmentem, és kikerestem az árát elég jól.” (J/8)

„Független szerettem volna lenni... Meg akartam keresni magamnak a pénzt. Azt akartam, hogy legyen egy saját lakhelyem, és azt akartam csinálni, amit akarok, amit szeretek... A legfőbb célom, amikor eljöttem otthonról, az volt, hogy Angliában folytathassam tovább a tanulmányaimat, tehát hogy egyetemre járjak.” (S/6)

„Hát azért, mert..., egyszerűen azért, mert befejeztem az egyetemet, és úgy éreztem, hogy ha most nekifogok dolgozni, akkor máskor nem lesz lehetőségem rá, hogy elmenjek... Úgyhogy eljöttem, és akkor gondoltam, hogy most még fiatal vagyok, szabad, mint a madár, és menjünk egyet.” (J/2)

A fenti, a migráns nőkkel készített beszélgetésekből kiválasztott részletek (ezekhez hasonlóat többet is lehetett volna még idézni) azt mutatják, hogy a fiatal nők motivációiban nem feltétlenül az anyagi indíttatás kapja a legelső helyet. Számukra a jó kereset, amire itthon kevés a remény, ritkábban társul valami nagyon konkrét dolog megszerzésével, és ha igen, az is elsősorban a vágyott függetlenség, önállóság elérését szolgálja (saját lakás, saját pénzen vásárolt autó).

A konkrét anyagi célok megvalósításának célja – amikor mégis találkozunk vele – a fiatalok közül elsősorban az egyetemistákat jellemzi, közülük is azokat, akik a nyári szünidőt használják fel pénzkeresetre. Ők a nyári mezőgazdasági szezonmunkát választják, mert ez az az alkalom, ami viszonylag rövid időre szól, nem kell megszakítani a tanulmányi időszakot, de néhány hónapi kemény munkával lehet annyi pénzt keresni, ami egy egyetemista számára elegendő néhány kitűzött cél megvalósításához. A lányok motivációi ezekben a történetekben nem nagyon különböznek a hasonló korú, szintén még diák férfi munkavállalóktól, akik ezen a módon szeretné-

nek a szünidő idején pénzt keresni. Sokan közülük tanulmányaik folytatását szándékoznak finanszírozni a megkeresett pénzből. Tulajdonképpen senki sem mondta azt, hogy szüleik egyáltalán nem tudnák vállalni taníttatásuk költségeit. A megszerzett pénz, a tanítási költségek egy részének fedezése inkább az önállósodás egyik útját jelenti a fiatalok számára, ebben pedig fiúk és lányok között eltéréseket nem fedezhettünk fel. Megvan ugyanakkor az az igyekezet, hogy ebből a pénzből olyan kiadásokat fedezzenek, amelyek némely családban valódi anyagi megterheléssel járnának, viszont a vágyott javak már elengedhetetlenek az egyetemista életforma éléséhez. Ezek a javak: laptop, fényképezőgép, telefon, más „elektronikai cuccok”. Azt tapasztaltuk tehát, hogy konkrét célok, amelyek a megszerzett pénz elköltésére vonatkoznak, elsősorban az itthoni tanulási időszak bizonyos költségeinek a fedezésére szolgálnak.

A fiatalok motivációi között tehát nem a pénz az elsődleges szempont. Ahogy a beszélgetések idézett részleteiből is láthattuk, számukra sokkal fontosabb húzóerő a függetlenedési, önállósulási vágy. Mivel szinte mindannyian még a szüleikkel élnek együtt, és többnyire anyagilag is tőlük függnék, számukra a külföldi vendégmunka jelenti azt a lehetőséget, hogy ebből a közegből kilépve mintegy „kipróbálják magukat”. Ezt az elképzelést leginkább azok a lányok látják megvalósíthatónak, akik a nyári szezonmunkáknál hosszabb időre tervezik a kilépést. Ők a bébiszitterek, akik egy-egy külföldi családnál helyezkednek el, többnyire egy évnyi időt töltenek távol, de nem ritkák ugyanakkor a több éves távolmaradások sem. Ez esetben fontos motiváció társul az előzőekhez (pénzkereset és nyelvtanulás): a továbbtanulás. A megismert esetek közt van olyan is, amikor a fiatal munkavállaló munkája mellett egyetemre is beiratkozott, miután nyelvtudásáról kiderült, hogy megfelelő alapot jelent angliai tanulmányaihoz. Leggyakoribb tanulási motiváció ugyanakkor az idegen nyelv elsajátítása, illetve továbbfejlesztése. Ezt szinte mindenki megemlíti, aki gyerekfelügyeletet vállal, bevallásuk szerint igazi célja munkavállalásuknak épp ez.

A pénzkereset és a tanulás mellett mindenhol megjelenik a „világot látni”, „megismerni egy másik országot, egy másik kultúrát” igénye. Mint ahogy néhányan megfogalmazták, talán vissza nem térő lehetőségnek tekintik fiatal életkorukból fakadó szabadságukat, amikor még családi vagy munkahelyi kötöttségektől mentesen vághatnak neki a világnak.

Akadnak olyan példák is ebben a csoportban, akik külföldi tartózkodásukat olyan indoklásokkal is alátámasztják, amelyek az itthoni munkaerőpiaci esélyek növelését látják a külföldi munkavállalásban. Az idegen nyelv megtanulása, a továbbtanulás,

esetleg szakmai tapasztalatok szerzése az itthoni elhelyezkedési esélyeket növelheti. Hozzá kell tennem, hogy ezeket az indokokat nem az indulás előtt fogalmazták meg célként, hanem inkább az utólagos hasznosulások számbavételekor beszélnek róluk, mintegy visszavetítve a vendégmunka hasznosulását.

Azok a fiatalok (a vizsgált csoportban ezek vannak kevesebben), akik nem tanulnak (már lezárták tanulmányaikat, bizonytalan időre megszakították az iskolát, egyelőre nem terveznek továbbtanulást), sokkal kevésbé fogalmaznak meg konkrét, belátható célokat. Számukra is fontos a pénzkereset, de mivel a vendégmunka utáni időszakra nincsenek határozott elképzeléseik, magának a külföldi munkának a motivációit is nehezen tudják konkretizálni. Van közülük arra is példa, hogy a migráns nő egyelőre csupán „jó bulinak” tartja mostani életét, keresetével, tapasztalataival, azok konkrét felhasználásával kapcsolatban nincsenek konkrét elképzelései. Megjegyzendő, hogy a hasonló korú fiúk esetében több ilyen példát találtunk. Úgy tűnik, a fiatal lányok valamivel céltudatosabbak és határozottabb periódusokban gondolkodnak, amikor a külföldi munkát el kell helyezniük életútjukban. Ezt a következtetést tulajdonképpen óvatos észrevételnek szánom csupán, de annyi biztos, hogy a fiatal, nem diák munkavállalók körében több példát találtunk a „majd csak lesz valahogy” mentalitásra a fiúk körében, mint a lányok esetében.

A női külföldi munkavállalást vizsgáló kutatások azt jelzik, hogy a nők körében a motivációk, a célok sokkal inkább kapcsolódnak a családi közeghez, mint a férfiak esetében. A férfiak munkavállalási motivációit elsősorban gazdasági jellegűnek nevezik, ezek a családi gazdaságok feljavítására, esetleges vállalkozói elképzelésekre orientálódnak. A nők körében a konkrét gondok megoldása, a családtagok segítése – mint a munkavállalást motiváló tényező – inkább jellemző. Ezt a jelen kutatás is alátámasztja, de kimondottan a másik életkori kategória, a középkorú nők esetében. Jeleztem már, hogy ezt a csoportot nemcsak az életkor különbözteti meg a huszonévesektől, hanem az iskolai végzettség és a családi állapot is. Mivel többségükben középfokú (vagy néhányan annál alacsonyabb) végzettséggel rendelkeznek, ez behatárolja munkaerőpiaci lehetőségeiket. Többen vannak közülük olyanok, akiknek a rendszerváltás után bizonytalanra vált a munkahelyük. Jó néhányan a könnyűiparban, mások a szolgáltató szektorban dolgoztak. A rendszerváltás utáni periódusban a gyár, ahol dolgoztak, bezárt vagy kénytelen volt leépítéseket eszközölni, így több nő került anyagilag nehéz helyzetbe, amely természetesen az egész család helyzetét negatívan

befolyásolta. Ezen csoportba tartozó nők elmesélték, hogy vagy munka nélkül maradtak hosszabb-rövidebb időszakra, vagy nagyon gyengén fizetett állásokba kényszerültek. Ilyenformán olyan anyagi nehézségekkel kellett a családnak szembenéznie, amelyre mindenképpen valami megoldást kellett találni. Mindehhez hozzá kell tenni azt is, hogy feltűnően sok olyan esettel találkoztunk, amikor a nőnek egyedül kellett viselni ezeket a terheket: ezek az elvált vagy megözvegyült asszonyok, akiknek már középiskolás vagy egyetemista gyerekeik vannak, és a megnövekedett költségeket nem volt módjuk előteremteni. Amikor történeteiket mesélték, az is kiderült, hogy új szakma megtanulására nem igazán gondoltak. Nem az kínálkozott számukra megoldásként, hogy eredeti végzettségük, valamikor megtanult szakmájuk mellé valami újat tanuljanak. Legtöbbjükben ez az alternatíva fel sem merült. Sokkal kézenfekvőbb megoldásnak tűnt számukra a külföldi munka vállalása, olyan munkáé, amely nem igényel különösebb szakértelmet. Esetükben egészen konkrétan is megfogalmazódnak a vendégmunka okai és céljai, és sokkal inkább a taszító hatás érvényesül, mint a húzó hatás, ami inkább a fiatalokra jellemző. Habár nem tekinthetünk el most sem attól, hogy a kettőt ezen nők esetében sem mindig könnyű elválasztani: vannak ugyanis olyan esetek is, ahol a helyzet nem éppen kilátástalan, de mégis a külföldi, jó keresettel biztató munkát vállalják.

Lássuk tehát, melyek azok a konkrét kiváltó okok, amelyek miatt ezek a középkorú, a család anyagi helyzetét orvosolni kívánó nők a külföldi munkavállalás mellett döntenek. Leggyakoribb közvetlen motivációként a gyerekek haladásához, továbbtanulásához és a lakás felszereltségéhez, modernizálásához kapcsolható okok szerepelnek:

„Azért, mert nagy a család és a gyerekek nőnek, nem volt elég a pénz, és muszáj volt erre az elhatározásra jussak.” (I/19)

„Hét év után sikerült ennek a cégnek is megszűnnie, így munkanélküli maradtam, rá voltam utalva, hogy munkát vállaljak külföldön, mert valamiből fent kellett tartsam a lakásom, lányaimat segítenem kellett...” (I/8)

„A pénzhány miatt, nem jöttünk ki a keresetünkből. A férjem elég jól keres, de soha nem tudtunk valamit megvenni a házba, hogy valami modern nekünk is legyen. A gyerekek kívánják a tévét, de nem tudunk venni, mert nem futja. Akkor soha el nem tudtunk menni sehova. A szomszédok mennek ide is, oda

is, hegyekbe, tengerre, látom a gyermekeken, hogy úgy kívánják, hogy ők is lássák meg a tengert.” (I/17)

„Rövid ideig munkanélküli maradtam, mert a válóper ideje alatt elvesztettem a munkahelyemet, és fél éven át voltam munkanélküli. Más gyors megoldást nem találtam, ami jövedelmező is lett volna igényemnek megfelelően, és emellett ott volt a lányom, aki egyetemre készült, és nem akartam megvonni tőle ezt a lehetőséget, nem akartam, hogy azt érezze, hogy nem tudom eltartani és biztosítani neki ezt a vágyát.” (I/4)

„...muszáj volt bezárjuk a boltot... csak veszteségünk volt vele, és inkább bezártuk. A férjem autószerelő, de nem keresett annyit, hogy megszorítások nélkül tudjunk élni. A lányunk is ahogy nőtt, egyre több mindent kívánt, számítógépet, telefont, ruhákat, és a szívem szakadt meg, amikor valamire azt kellett mondjam, hogy nem tudjuk megengedni magunknak.” (I/10)

A hasonló tartalmú kijelentések sorát hosszan lehetne még folytatni. Ezek a motivációk jelentkeznek azoknál a nőknél is, akik egyedül maradtak mint családfenntartók (özvegyek, elváltak), de ott is megtaláljuk őket, ahol a férjükkel együtt osztoznak hasonló gondokon. A családanyai szerep és felelősség minden esetben hangsúlyosan jelentkezik ott, ahol a családi bevételek nem fedezik azokat az igényeket, amelyek kielégítése a nők szerint elengedhetetlen. A gyerekek továbbtanulása (egyetemi tanulmányok) és egy bizonyos igényszint szerinti életvezetés (öltözködés, modern eszközök, nyaralási lehetőségek) olyan alapvető összetevői a családi életnek, hogy a nők úgy gondolják, mindenképpen elő kell teremteni az ezekhez szükséges pénzt. A nőknek a migráció okaira tett kijelentései megerősítik azokat az észrevételeket, amelyek a családi élet bizonyos vonatkozásaiban a nők szerepének kiemelt jelentőségét hangsúlyozzák. Ezek a területek: a gyerekek továbbtanulása és olyan életfeltételek biztosítása számukra, amelyek lehetőleg nem sokkal rosszabbak annál az átlagnál, amelyet a kulturális közeg megfelelőnek tart és előír.

Van a családi életvezetésnek néhány olyan aspektusa, amely nem csak szorosan a privát szférát, a tulajdonképpeni családi élet területét érinti. Nézzünk meg néhány ide vonatkozó kijelentést:

„A gyerekek megnőttek és egyre szűkebb lett a családi kassza, ezért muszáj volt menni valahova, mert a leányom egyetemre készült és a fiamnak is közeledett lassacskán a kicsengetése, s ezekhez mind pénz s pénz kell.” (I/14)

„Akkorák a gyermekek, hogy mindjárt mind a kettőnek lesz kicsengetés, ami sok pénzbe kerül, ugye...” (I/16)

„Nem volt elég az a fizetés, a fiam készült nősülni és esküvőt akartak, és nem lett volna elég pénzünk, hogy esküvőt csináljunk...” (I/1)

„Hát először is azért, mert külföldön többet lehet keresni, és úgy terveztük el annak idején, hogy a fiaméknak lakást veszünk, és még lagzi sem volt... azt is meg kéne tartani...” (I/15)

A fenti indoklásokban két olyan érvként működő esetre kell figyelni, amely az egyéni életút kiemelt fordulópontjaihoz kapcsolódik: az egyik a gyermek kicsengetése, a másik az esküvője. A megkérdezett nők azt mondják, hogy ezek megrendezéséhez sok pénz kell. Ezen kijelentések mögött egy olyan világ életvezetési gyakorlatára, normarendszerére lehet rálátni, ahol az egyéni élet fordulópontjait jelző rituáléknak (ballagás, esküvő) nagyon erős közösségi kontextusuk van, meghatározott forgatókönyv szerint zajlanak le, amelyektől nehezen vagy egyáltalán nem lehet eltérni. Eltérést jelent az is, ha valaki nem a megfelelő „igényszint” szerint bonyolít le egy ilyen alkalmat, nem „adja meg a módját” úgy, ahogy a közösségi normarendszer azt előírja. A normáknak való megfelelés mint erős kényszer jelentkezik ezekben az esetekben, ilyenformán kell értelmeznünk azokat a kijelentéseket, amelyek a vendégmunka vállalásának motivációiként említik a fenti eseményeket. Más területeken végzett megfigyeléseink is erősítik a fenti állítást, miszerint ezek a rituálék közösségi kontextusban zajlanak, és meghatározzák az egyén helyét, rangját a közösségen belül. Nem mindegy tehát, hogy milyen mértékben sikerül egy ballagási esemény megszervezésével, egy esküvő lebonyolításával megfelelni a közösségi elvárásoknak. A migráció témakörében szerzett tereptapasztalatok még külön megerősítették ezeket a meglátásokat, ugyanakkor rávilágítottak még egy tényre: a családon belül a nők jobban figyelnek az ilyen rituális események általi presztízs megerősítésre/megtartásra, jobban megjegyzik az ide vonatkozó szabályok megszegésének/nem megfelelő teljesítésének alkalmait, érzékenyebbek az esetleges közösségi kulturális szankciókra (megszólás, pletyka), és a családi életvezetés ágendájába sokkal előrelátóbban és precízebben iktatják be ezeknek az eseményeknek az előkészítő mozzanatait. Ebben a kontextusban válik igazán érthetővé, hogy a nők beszámolóiban miért jelennek meg nagyobb számban és kiemelten ezek az események a munkamigráció közvetlen motiváló tényezőiként.

Szintén nagyon erős kulturális parancsként jelentkezik az a tény, hogy a szülők kötelezőnek érzik, hogy gyermekeiket azok önállósodása után is támogassák. Erre utalnak a felnőtt és már házasságban élő fiú lakásvásárlására tett utalások, amelyet az anya akkor is kötelező érvényű parancsként érzékel, amikor férje halála után egyedül marad ezzel a gonddal. Ő továbbra is meg akarja tenni a tőle telhető legtöbbet azért, hogy ez az elképzelés – lakást vásárolni a fiának – megvalósuljon. A külföldi munkavállalás pedig jó lehetőségként kínálkozik ehhez.

A középkorú nők esetében meg kell említenünk még néhány motivációs tényezőt. Ezek közül az egyik: lelki problémák orvoslása, a kényszerű helyzetekből való kilépés lehetősége. Ilyen esetekről azok a nők számoltak be, akiket férjük halála vagy a válás, esetleg az ezekhez társuló munkahelyi problémák annyira megviselték, hogy úgy érezték: valami drasztikus lépést kell tenniük annak érdekében, hogy a válságból ki tudjanak lépni. Van, aki életének egy nehéz döntése előtt áll, de ezt nem egyedül kell meghoznia, a kilépéssel pedig tulajdonképpen tesztelni akarja a helyzetet és sürgetni a döntést. Nézzük ezeket a kijelentéseket:

„A férjem elhunyt... tavaly februárban lettem munkanélküli... a munkanélküliség szinte depresszióval végződött, ugyanis én voltam a családfenntartó, a kereső, ugyanakkor ebben a korban, amikor az ember már nem fiatal, bizony akkor nem veszik fel akárhová.” (I/13)

„Tanítottam szinte húsz éven keresztül, de öt éve, mikor váltunk a férjemmel, kénytelen voltam otthagyni a munkahelyem, mert nagyon megviselt a válás, az egész herce-hurca, és a depresszióhoz voltam közel... úgy éreztem, hogy már nem akarom azt a munkát végezni, valami újat akarok kipróbálni, és ez a lehetőség (megj.: a külföldi munka) tökéletesnek ígérkezett.” (I/18)

„...azért mentem ki, hogy hátha rájön a barátom, hogy másabb legyen hozzám, meg elviselhetőbb legyen a kapcsolatunk... Én öt nagyon szeretem, de nem tudom, hogy bírjam rá arra, hogy minél hamarabb összeköltözzünk, hát már benne vagyunk a korban mind a ketten... Azért vállaltam el a külföldi munkát, hogy lássam meg a vőlegényemmel is a kapcsolatot, hátha ezáltal, hogy elmegyek, rájön, hogy mégsem jó, ha nem vagyunk együtt.” (I/7)

Nem teljesen kivételesek a fenti esetek mint a külföldi munkavállalás indoklásai. A kilencvenes évek első felében végzett kutatásainkban, majd később az elmúlt tíz év hasonló vizsgálataiban már találkoztunk hasonló példákkal. Akkori megfigyeléseink szerint viszont inkább a fiatalabb korosztály esetében fordult elő ez a jelenség, és inkább a férfiak körében, amikor valaki egy válságos élethelyzetet próbál megoldani a megszokott környezetből való kilépés által. A középkorú nők eme viselkedése, amikor egy nehéz élethelyzetre keresnek megoldást a kilépés által (ami nem feltétlenül csak anyagi természetű), új jelenségnek mutatkozik. Azt az individualizációs folyamatot jelzi, amit migrációs kutatásaim során – más tematizációk esetében – már alkalmam volt megfigyelni. A döntések meghozataláról szóló fejezetben még vissza fogok térni erre a kérdésre.

Meg kell említenem még egy esetet, amely a legidősebb munkavállaló, egy 61 éves elvált, nyugdíjas falusi asszony történetéből bontakozik ki. Az elmesélésből kiderül, hogy nagy szüksége lett volna pénzre a lakás modernizálásához, bővítéséhez, amelyben fiával és annak családjával él. Kiderült azonban, hogy ezen hiányok ellenére nem a pénz volt az igazi motiváció, amely ebben a korban a külföldi munkavállalásra ösztönözte. „... mert hát kell azt tudni, hogy nekem nagyon régi vágyam, hogy kikerüljek külföldre. A rendszerváltás után nagyon sokszor eszembe jutott és gondoltam azon, hogy vajon én hogyan tudnék kikerülni külföldre. A húsz éves vágyam hatvan éves koromra teljesült.”(M/5)

Összegzés, következtetés

A vizsgált csoport esetében a külföldi munkavállalás motivációi színes képet mutatnak. Mindazonáltal – ahogy a fentiekben már láthattuk – kirajzolódnak azok a trendek, amelyek a vizsgált környezetben a leginkább meghatározóak. Jól látszanak azok a különbségek, amelyek a vizsgálati csoporton belüli a két korcsoportot elválasztják egymástól. Az életkor szerinti különbségeket az iskolai végzettség, a munkaerőpiaci életút és a családi állapot szerinti különbségek még tovább árnyalják. Ennek megfelelően a két nagyobb csoport motivációi a következő sommás kijelentések által írhatók le:

- A fiatal, huszonéves nők (egyetemisták vagy frissen végzettek, esetleg megszakították tanulmányaikat, hajadonok, és a munkaerőpiaci életút elején állnak) motivációi közt kiemelt szerepet kap egy idegen világ meg-

ismerésének vágya, a tapasztalatszerzés és az önállósodás. Az anyagiak megszerzése is fontos számukra. A megszerzett pénz elköltésére legtöbbszörnek határozott elképzelése van, többnyire a diák életmód finanszírozására szánják azt. Ezzel a szándékkal társul ugyanakkor az előbb említett önállósodási igyekezet.

- A középkorú nők többnyire középfokú végzettséggel rendelkeznek. Családosak, de sokan közülük egyedül élnek. Vagy azért, mert elvesztették férjüket, vagy mert elváltak, de vannak köztük olyanok is, akik még nem mentek férjhez (a négy kategória majdnem teljesen egyenlő arányban fordul elő a vizsgált csoportban). A külföldi munkavállalás okai és céljai esetükben a családi élet területéhez kötődnek: gyerekek iskoláztatása, a családi életvitel jónak tartott és a közösségi normák szerint elfogadott szintjének a megteremtése, illetve fenntartása. Találkoztunk ugyanakkor olyan esetekkel is, amikor a motiváció sokkal inkább egy egyéni élethelyzet megoldásához (válságos élethelyzetek, döntési kényszerek) kapcsolódik. Ugyanakkor azt sem mellékes megjegyezni, hogy viszonylag előrehaladott életkorban sem hiányzik egy másik világ megismerésének a vágya.

4.2.2. A döntés meghozatala

Hogy ki hozza meg a döntést a migrációs szándékkal és az elmenéssel kapcsolatosan, azt kulcskérdésként szokták kezelni a női migrációval foglalkozó szakemberek. Ezek a munkák többnyire abból indulnak ki, hogy a nő kevésbé rendelkezik döntési joggal, mint a férfi – főleg egy ilyen fontos kérdés esetében, mint amilyen az otthontól távol történő, külföldi munkavállalás. A változás ebben a kérdésben ott látszik bekövetkezni, hogy ma már nem egyértelműen úgy kezelik a migrációt, mint ami férfi privilégium, ahol a nőnek a mellékszerep jut csak. A hagyományos elképzelések (és az ezekhez kapcsolódó elemzések) annyira magától értetődőnek tekintették ezt a kérdést, hogy a migráció különböző területein – így a munkamigráció terén is – nem is tekintették vizsgálendő témának a nők részvételét. A nő szerepe sokáig arra redukálódott, hogy ő az, aki követi a férjét, vagy esetleg a férje oldalán vesz részt ebben a társadalmi folyamatban. Mindenképpen árnyalt képről van szó, hiszen a világ különböző országaiban – és itt főleg a kibocsátó országokra gondolok – közel

sem egyforma megítélés alá esik a női munkamigráció jelensége. Az intézményes tiltástól és/vagy sajátos esetként való kezeléstől a teljesen a férfiakkal egyenrangú részvételig sok változatra lehet példákat találni. Oishi (Oishi 2002), aki az ázsiai országok női munkamigrációját vizsgálta, három szinten vette szemügyre ezt a társadalmi gyakorlatot, és megvizsgálta ennek működését több országban is. A három szint: makro, mezo és mikro szint. Az első az állam szerepét jelenti, amely alkalmazhat teljesen egyforma vagy különböző migrációs politikákat a nők és férfiak esetében. A mezo szint azt a társadalmi-kulturális környezetet jelenti, ahol a migráns személy él, illetve amely kibocsátó közegként működik számára. Ennek a szintnek nagyon erős befolyása lehet a migrációs döntések meghozatalában: megtilthatja a női migrációt, nem a hivatalos állami szint eszközeivel, hanem kiközösítéssel, megszólással, különböző, az illető társadalmi-kulturális közegben működtetett szankciókkal. Ezen a szinten természetesen nem csak tiltások, hanem elfogadások, támogatások, biztatások is működhetnek, az illető hely normáinak megfelelően. Itt hangzik el például az a meggondolkoztató – és az elemzésekben különösen termékeny, számomra mindenképpen hasznos – megállapítás, hogy azokban a társadalmi-kulturális környezetekben (mezo-szinteken) fogadják el leginkább a külföldi női munkavállalást (akár mint a férjtől vagy más férfi rokontól függetlenül hozott döntést és működtetett gyakorlatot), ahol a nőknek az otthonuktól távol történő munkavállalása nem teljesen új jelenség, hanem annak valamilyen formája már a múltban is létezett. Ez a forma lehet a faluról városra járás gyakorlata is. Ennek a kutatási tapasztalatnak a mi régióinkban is megvan a relevanciája. A székelyföldi régióban ugyanis a nők (főleg a fiatal lányok és a fiatal asszonyok) faluból kilépő városi környezetben történő munkavállalása nagyon is bevett és elfogadott, mi több, szorgalmazott társadalmi gyakorlat volt. Gondoljunk itt a városi cselédkedésre, vagy később a szocializmus éveiben a nők szerepére, amit az iparban betöltöttek, a falusi lányok és asszonyok napi városba történő ingázására. Ezeket a munkamigrációs formákat a falusi közösségek – mint társadalmi-kulturális szintjei az egyéni létformának – teljes mértékben elfogadták és támogatták. Nem túlzás tehát azt a következtetést levonni, hogy a székelyföldi térségben a nők egyre nagyobb szerepvállalása napjaink külföldi munkamigrációjában egy olyan múltra tekint vissza, amely előzményeként tétéleződik a mai folyamat társadalmi elfogadottsága terén. Ez az előzmény pedig azt jelenti, hogy a nők külföldi munkáját a kibocsátó közeg nagyon hamar elfogadta és mára már természetesnek találja. Megjegyzendő, hogy az elítélő, megbélyegző vélekedések, amelyek ezt a társadalmi folyamatot devian-

ciaként kezelik és károsnak ítélik meg, szinte kimondottan a média területéről származnak. Külön elemzés tárgyát képezhetnék azok a média-megnyilvánulások, amelyek a szenzációkeltés eszközeivel viktimizálni igyekeznek a jelenséget, különösen a nők távolléte és az itthon hagyott gyermekek viszonylatában. Ezek a megjelenítések patetikusak és moralizálók, gyakran néhány kivételes vagy szomorú esetet általánosítva negatív képet festenek a jelenségről, a „társadalmi rossz” kategóriájába helyezve azt. Nyilvánvaló, hogy ezek a megjelenítések távol állnak attól a társadalmi-kulturális közegből származó vélekedésekkel, amelyek a migráns nők kibocsátó közegét képezik.

A harmadik szint a családot jelenti, a családi háztartást, ahol a nő él. Ennek a szintnek mindenütt komoly hatása van a külföldi munkavállalást meghozó döntés esetében. Természetesen ez is nagyon különbözőképpen működik az egyes térségekben, országokban. Van, ahol teljes körű autonómiája van a nőnek, hogy döntést hozzon ebben a kérdésben, máshol nem döntheti el egyedül ezt a kérdést.

Az általunk vizsgált helyzetről elmondható, hogy sokkal inkább megengedő és elfogadó a női migrációt illetően, mint tiltó vagy akadályozó. Ha sorra vesszük az egyes, Oishi által felvázolt, az elemzésben jól hasznosítható szinteket, a következő képet látjuk: az ország migrációs politikája nem tartalmaz külön szabályokat a női és a férfi külföldi munkavállalásra vonatkozóan. A középső szintről, a társadalmi-kulturális környezetről fent részletesebben szoltam. Ezen a szinten a jelzett történeti előzmények jó feltételeket biztosítanak a mai gyakorlat elfogadására és támogatására. Kutatásaink során nem tapasztaltunk erős ellenállást, amely a migráns nők hátrányos megkülönböztetését vagy megbélyegzését eredményezné. A család szintjén nyilván sokkal tarkább a kép, hisz mondhatnánk, ahány család, annyi sajátos helyzet és annyi döntés. Ez csak részben igaz. Jelen kutatás ugyanis azt mutatja, hogy az egyes családok körében meglepően hasonló megítélések és döntési mechanizmusok mentén megy végbe a nők külföldi munkavállalása. Tiltásokkal nem is találkoztam a vizsgált csoportban, szinte egyöntetű a vélemény, hogy a család elfogadja és támogatja a nő döntését, amit, mint sokan kihangsúlyoztak, egyedül hoztak meg. Az elfogadást és támogatást természetesen megelőzheti a meglepődés, időnként rövid és egyre gyengülő ellenállás, valamint az aggodalom. Ezt követi a beleegyezés és a támogató, biztató magatartás.

Nézzük meg a továbbiakban, hogy a jelzett két csoport – a fiatalabbak és az idősebbek – esetében hogyan történik a döntések meghozatala, kik befolyásolják a nőket döntésükben. Azért érdemes most is a két csoport mentén követni a kérdés elemzését, mert jelen esetben is termékenynek mutatkozik ez az eljárás, figyelembe véve természetesen az összes paramétert, amely a két csoport megkülönböztetésében releváns jegyeket tartalmaz.

A fiatalok és az idősebbek esetében a legfeltűnőbb, ugyanakkor legnyilvánvalóbb különbség az, hogy az előbbieket könnyebben, az utóbbiak kissé nehezebben, több tényezőt figyelembe véve döntenek afelől, hogy elutazzanak-e viszonylag hosszabb időre dolgozni, vagy ne.

A fiatalok szinte egyöntetűen állítják, hogy senki sem befolyásolta elhatározásukat, és nem is akadályozta őket annak meghozatalában. Amikor a döntésükről kérdeztük beszélgetőpartnereinket, magától értetődően mindenki csupán a családjára gondolt, arra a közegre, amely egyáltalán bármi befolyást gyakorolhat elhatározásukra. A rokoni, baráti, ismerősi környezet véleményére is rákérdeztünk, de itt a válaszok sokkal szűkre szabottabbak voltak, néha kis csodálkozás is övezte az ide vonatkozó kérdést. A rövid válaszok és a csodálkozás azt tükrözi, hogy ezek a nők nem is tartják relevánsnak azt a kérdést, hogy a családjukon kívül bárkinek is beleszólási joga volna döntésük meghozatalába.

Nézzük először a fiatalok döntési helyzetét. A legsommásabb vélemények a következő kijelentésekhez hasonlítanak, sok ilyent találhatunk a beszámolókból:

„A családom mindenben támogatott, és ez sokat segített nekem.” (S/6)

„Az elején nem értették, hogy miért akarok kijönni, de aztán támogatták a döntésemet.” (M/4)”

„Hát valójában támogattak, hogy elmenjek, mert támogatás nélkül nem vágtam volna bele.” (A/5)

„Nagyon sokat köszönhetek a szüleimnek, végül is ha ők nem buzdítanak, támogatnak, talán nem mentem volna el.” (A/5)

Vannak, akik részletesebb magyarázattal is szolgálnak:

„Valójában inkább támogattak a szüleim, csak féltettek, hogy mi lesz, hogy egy idegen, teljesen idegen családhoz mentem ki, nem tudtam semmit, és nem hivatalosan volt, úgyhogy ha valami lesz... Tényleg csak féltettek, amúgy

támogattak, mert elmagyaráztam, és anyukámék is megértik, hogy tényleg most van lehetőségem, hogy ha nekifogok dolgozni, akkor már vagy szabadságot kell kivenni, vagy ott kell hagyni, tehát már bonyodalmak, és jön a család is lassan, és megértették. Inkább nagytatám mondta, hogy ne menjek, ő is féltett.” (J/2)

„Elég meglepetésként érte a családot, hogy leérettségizek, és a kislányuk megy ki dolgozni. Nem voltak ellene, mert mellettem voltak végig, ezért is volt jó, de miért, ne menj, miért nem mészt egyetemre... Arra gondoltak az elején, hogy az anyagi oldal miatt megyek el, és hogy azért ne menjek el, mert hála istennek, megvan az anyagi háttér, dolgoznak mind a ketten, tudtak volna segíteni az egyetemen, de nekem kellett menni.” (S/4)

„A szüleim nagy segítség voltak számomra, habár minden nap megpróbáltak meggyőzni arról, hogy jobb lenne itthon maradni mellettük. Sajnáltam szegényeket, mert még előtte soha nem engedtek el ilyen sok időre maguk mellől, és érthető volt, hogy féltenek. Emlékszem arra, hogy anyukám minden nap sírt és győzködött, hogy ráérek még dolgozni, és hogy inkább valami itthoni munkával próbálkozzak, de úgy éreztem akkor, hogy nem kell anyukámra hallgassak, ugyanis éreztem, hogy eljött az ideje valami komolyat is tenni az életemben, és valami olyat, amivel magamnak bizonyítok, hogy nem egy elkényeztetett falusi lány vagyok. Nem bántam meg a döntésemet azóta sem.” (K/2)

A fenti megjegyzések azt mutatják, hogy a fiatal nők viszonylag könnyű döntési helyzetben vannak. Legtöbbjük akkor közli elhatározását a családdal (szüleivel), amikor már megérlelődött benne az elhatározás. A fiatalok maguk is tudják, hogy később, az évek előrehaladtával nehezebb döntési helyzetbe kerülhetnek. Többen is megjegyzik, hogy amikor már saját családjuk, munkahelyük lesz, a kööttségek is erősebbek lesznek, és több tényező figyelembevételével határozhatják csak el magukat erre a lépésre. Ez saját maguk számára is megerősítésként szolgál a döntés gyors meghozatalában, ugyanakkor sikeresen használják érvként családjuk meggyőzésére is. A döntést ugyanakkor megkönnyíti a környezetben észlelhető számos pozitív történet, amely a külföldi munkavállalás sikerességét, hasznosságát példázza. A fiatalok számára modellértékűek azok az esetek, amelyeket korosztályuk tagjai körében tapasztal-

talnak. A pozitív példák a fiatalok befolyásoló környezetére (pl. a családra) is olyan hatással bírnak, amelyek az elfogadás és nem az akadályozás irányába billentik el a lányok munkavállalásával kapcsolatos vélekedéseket. A fenti példák közt is olvashatunk utalást arra, hogy a család anyagi lehetőségei nem tennék szükségessé a munkavállalást, tehát nem feltétlenül ez a taszító hatás érvényesül a támogatásban. Vagyis: nem mindig a pénz hiánya az, ami a szülőket is meggyőzi lányuk döntése helyességéről. Inkább azt az álláspontot fogadják el, hogy „most fiatal, most kell/lehet menni, menjen, lásson világot, tapasztaljon, keressen pénzt”. A szülők oldaláról inkább a féltés az, ami akadályt gördíthetne az elhatározások elé, de a megismert esetek azt mutatják, hogy a fentihez hasonló érvekkel az aggodalmakat is lehet csillapítani. Az sem mellékes szempont, hogy napjaink migrációs gyakorlatában a kapcsolattartási módok (telefon, internet) lehetővé teszik a napi kapcsolatot a migráló és az otthon maradtak között, így az esetleges aggodalmak a rendszeres kapcsolattartás által is feloldhatók.

Az idősebb munkavállaló nők esetében a döntést már valamivel nehezebb meghozni. Elsősorban azokra vonatkozik ez az állítás, akiknek gyerekeik vannak. Az egyedülállók számára ez nem jelent problémát, ők döntésüket sokkal könnyebben hozzák meg, akár csak a huszonévesek. Számukra szintén a szülők – értelemszerűen már idősebb szülők – jelentik azt a közeget, ahol ellenállásba vagy még inkább a féltésbe ütköznek. A férjezett vagy elvált, illetve özvegy nők esetében a gyerekek helyzetét kell átgondolni, de ezt is megkönnyíti a következő szempont: az ők gyerekeik már vagy felnőttek, vagy a felnőttkor küszöbén vannak, így az időleges, akár hosszabb távollét is – ha támaszt is áthidalandó nehézségeket – megoldható.

Nézzünk a továbbiakban néhány vélekedést a középkorú nők döntési helyzetével kapcsolatban. Olyan nők beszámolóiból válogattam az alábbiakban, akik családosak, gyerekeik vannak, tehát némileg nehezebben hozták meg döntésüket.

„Szüleim mind a mai napig ellenzik azt, hogy kimenjek, de hát ha nincs munkalehetőség itthon, rá vagyok utalva, hogy kint vállaljak munkát. A lányaim, azok már megszokták (megj.: a lányok egyetemi hallgatók, nem otthon élnek, egyikük már dolgozik is), hogy mennem kell, hiszen csak azért megyek, hogy tudjam őket segíteni.” (I/8)

„Néha lebeszéltek volna róla, de elég nyitottak az új dolgok irányába, úgy elfogadták, hogy a kiutazás mellett döntöttem, s főleg amikor kijöttek az elején leváltani, akkor ők is látták, hogy jó helyre menetem, s utána már nem volt baj ebből” (I/4)

„Elleneztek, de idővel rájöttek, hogy nekem van igazam. Másképp nem gyűlne ki a lagzira a pénz, csak ha valamelyikünk egy kicsivel többet keres.” (I/5)

„Mivel a tanulás és egyéb más teendők lekötik a gyermekeim figyelmét (megj.: mindkét gyerek egyetemista), ezért szerintem nem érzik annyira a hiányomat, de sajnós, én még inkább. Sokat aggódom értük, hogy vajon, ebédeltek-e, vajon mit csinálhatnak éppen. De hát már felnőttek, tudom, hogy tudnak magukra és egymásra vigyázni. Sokat beszélünk telefonon, mindent elmesélnek, hogy melyikkel mi történt aznap, mi volt az egyetemen...” (I/13)

„A fiúk (megj.: három fia van, kettő egyetemista, a legnagyobb már végzett és dolgozik) már el voltak menve otthonról, a kisebb nehezen szívlelte, de most a nagy fiaméknál lakik, tőlük jár egyetemre, s úgy nincsenek egyedül, egymást támogatják. Attól féltek, ha én kimegyek, nem lesz, aki mosson rájuk s főzőn, de hamar beleszoktak.” (I/12)

„Hát előre úgy szóba sem akarták hozni, hallani sem akartak róla, de aztán ugye, mindig mesélem, hogy mennyire jól érzem magam, s azután pedig mellettem álltak, mikor mondtam, hogy megyek... Megértették, hogy nekem is jól jön a pénz, és így jobban tudom őket is segíteni. És hát a drága unokámnak mindent meg szeretnék adni. Jól fogadták a hírt, persze, hiányoznak nekem is, meg én is nekik, de ha jobban lehet keresni, akkor ott jobban megéri.” (I/1)

Egy 45 éves, férjezett, két gyermekes családjának részletesen, plasztikusan meséli el, milyen volt az a helyzet, amikor családjával közölte szándékát, miszerint Olaszországba akar menni dolgozni, egy idős férfi gondozásának munkáját vállalta el. *„Én közben összehívtam a családot, s bedobtam ezt az ötletet. A férjem csak kacagott, hogy milyen bolondságokat ki nem talállok, a fiamat nem hatotta meg nagyon, de a lányom, ő ki volt akadva, hogy szóba se jöhet, s nehogy megforduljon még egyszer a fejében, rendesen tombolt. Úgy láttam rajtuk, mintha azt hinnék, hogy viccelek, vagy nem tudom, úgy nem vették komolyan.”* Egy hét múlva a kimenési szándék

konkretizálódott, a döntés a családanya részéről megszületett. *„Este, mikor mind otthon voltunk, éppen vacsoráztunk... mondom, hogy két hét múlva kint kell legyek Olaszországban. Hát ha te láttad volna... azok mind a hárman akkorát néztek, hogy nagyot. Most már látták ők is, hogy nem csak vicceltem. De aztán nem volt baj... nagy nehezen, de beleegyeztek, s majd a lányom főz, a férjem elintézi a számlákat, már ott a vacsoránál előre kiosztották, hogy ki mit csinál majd, ha én elmegyek.” (I/5)*

A fenti esetek szemléletesen mutatják, hogy a középkorú családok nők egyedül hozzák meg a döntést munkavállalási szándékukról. Ők is többnyire akkor közlik családjukkal az ötletet, mikor már számukra eléggé megérlelődött az elmenés gondolata. Helyzetüket megkönnyíti, hogy gyermekeik már nem kicsik, és az anya távolléte alatt is tudnak gondoskodni magukról, és a testvérek számíthatnak egymás segítségére. A testvérek egymást támogató magatartása főleg azokban az esetekben elengedhetetlen, amikor a nő elvált vagy özvegy, tehát nem számíthat egy társ segítségére.

A döntés meghozatalának erős érzelmi befolyásoltságát természetesen nem szabad bagatellizálni. A megismert esetekből kiderül, hogy ezzel a helyzettel minden nőnek szembe kell néznie. A viszonylag hosszabb ideig tartó távollét viszont olyan racionális érvekkel támasztódik alá (ezt láttuk a motivációkról szóló fejezetben), amelyek az érzelmi hatást (amely az elutazás ellen szól) képesek ellensúlyozni. A fenti megjegyzések – és még a sok hozzájuk hasonló – azt bizonyítják, hogy a nők saját magukat is, és környezetüket is a racionális érvekkel győzik meg arról, hogy a külföldi munkavállalás az egyik legjobb megoldás, amelyet adott helyzetükben választhatnak. A család, a gyerekek segítése, a kívánt és mintának tekintett életvitel eléréséhez szükséges javak megszerzése olyan indokok, amelyek a döntések pillanatában meggyőzőeknek bizonyulnak. Mint ahogy azt már megjegyeztem, a nők azok, akik a család előmenetelének kulturális és morális parancsát lebontják a napi feladatok, az életút állomásainak epizódjaira. Számukra ezek olyan kihívások, amelyek mintegy kötelezővé teszik az esetlegesen nehéz döntés – az otthonról távol történő munkavégzés – meghozatalát.

Összegzés, következtetés

A döntési helyzetek elemzése nyomán az látszik, hogy ebben a társadalmi-kulturális közegben a nők döntését komoly akadályok nem fenyegetik. A fiatal lányok számára mintegy próbatétel, a középkorúaknak pedig a családi életvitelnek, az épp elfogadott modell szerinti életvitelnek az elérése diktálja ennek a lépésnek a megtételét. A vizsgálat azt mutatja, hogy a nők külföldi munkavállalását mind a társadalmi-kulturális, mind a családi környezet sokkal inkább támogatja, mint ellenzi. Ehhez kapcsolódik az a meglátás is, amely a női munkamigráció jelenségét nem a viktimizálás, a női kiszolgáltatottság helyzeteként értelmezi. Saját helyzetüket maguk a főszereplők – a munkavállaló nők – sem így élik meg. Nem áldozatként és nem szenvedésként érzékelik és interpretálják helyzetüket, hanem egy szükséges – ha nem is mindig a legjobb és nem mindig szívesen választott – lépés megtételének tekintik, amely számukra inkább elégtételt, mint kiábrándultságot, a környezet részéről pedig inkább megbecsültséget, mint lenézettséget jelent.

4.2.3. A választott munkaterület – tipikus vagy kevésbé tipikus „női munka”

A vizsgálat alanyaira vonatkozó legfontosabb jellemzők bemutatásakor már szó esett a migráns nők által választott leggyakoribb munkaterületekről. Ugyanott utaltam az egyes munkatípusok és a célországok kapcsolatára, valamint arra, hogy ezen munkák és a nők életkora között milyen kapcsolat van. A következőkben arról lesz szó, hogy a kutatásban vizsgált nők választása mennyiben tartozik a valóban „női munkáknak” nevezett munkavégzések körébe, és hogy a nők ezeket a helyzeteket mennyiben tekintik kiszolgáltatottságnak, áldozatoknak érzik-e magukat.

Az előzőekben jeleztem, hogy három nagy munkaterületet preferálnak a vizsgálat alanyai: a nyári mezőgazdasági szezonmunkát, a gyermekfelvigyázást (bébisitter, au-pair) és az idős és/vagy beteggondozást. Negyedikként említhetjük a háztartási munkavégzést. Kevesen dolgoznak csak kimondottan a háztartási alkalmazott munkakörében, az viszont általánosnak mondható, hogy a gyerekfelvigyázás és az idős gondozás a háztartási teendők ellátásával is párosul.

a. Mezőgazdasági szezonmunkák

A mezőgazdasági szezonmunkáról elmondható, hogy nem kimondottan női munkának számít. Ezen a területen a legheterogénebb a kép, itt férfiak és nők, fiatalok és középkorúak egyaránt megtalálhatók. A fiatal egyetemista lányok azért vállalkoz-

nak erre a munkára, mert nem szükséges emiatt megszakítaniuk a tanulmányaikat, és két-három hónap alatt keresnek annyi pénzt, amiért érdemesnek tartják a kemény, szinte egész napos, sokak számára szokatlanul nehéz munkát. A mezőgazdasági szezonmunka gyümölcs- vagy zöldségszedést, csomagolást, válogatást jelent, a férfiak esetében a gépek kezelését is. A vendégmunkások általában egy település szélén vagy attól távolabb, erre a célra berendezett barakk-szerű lakásokban laknak, élelmezés-sükről maguknak kell gondoskodniuk. A lakáskörülményeket senki sem dicséri, első alkalommal mindenki elszörnyed annak sivársága, kopottsága, elhanyagoltsága láttán. Mindenkinek leleményességén, találékonyságán múlik, hogy miképp tudja lakhatóvá varázsolni az átmeneti szálláshelyet. Nem mellékes, hogy kik lesznek a szobatársak, a legjobban azok járnak, akik már itthonról baráti társaságokba szerveződve mennek el, így a külföldi életkörülmények megszervezését is könnyebben meg tudják oldani. A mosás, a főzés, a takarítás, a környezet tisztán tartása ugyanis nem kevés vitára, kellemetlenségre ad alkalmat, amikor sok ember szinte összezárva kénytelen élni több hónapon keresztül. A nők ezeket a körülményeket jobban nehezményezik, mint a férfiak, de jellemző, hogy a megoldásokat is hamarabb megtalálják és több időt is áldoznak a környezet elfogadhatóvá tételére. A hosszas összezártságnak pozitív oldalai is vannak: egymás segítése, a „közös ellenséggel” (munkafelügyelők, más országból érkező csoportok, akik közt megvannak a már hagyományosan működő elfogadó vagy elutasító magatartások) szembeni összefogás az egész napos együttlét előnyeit is jelenti.

Azok a fiatal lányok, akik sohasem végeztek még ilyen munkát, nehezen szoknak hozzá a fizikai megpróbáltatásokhoz. A kora reggeltől késő délutánig tartó mezei munka, már önmagában is kemény próbatétel, emellett maguknak kell főzniük, mosniuk. Kevesen vannak ugyanakkor olyanok, akik ne szoknának viszonylag hamar bele a kemény fizikai munkába. Sokan utólag úgy értékelik ezt, hogy próbatételnek tekintették az egészet, kipróbálták saját határaikat, és büszkéek arra, hogy helyt tudtak állni. A középkorúak hosszasan ecsetelik a nehézségeket, a fiatalok narratíváiban viszonylag könnyebb az átsiklás a negatívumok felett, és hamarabb áttérnek azokra az élményekre, amelyek az együttlét pozitívumaihoz kapcsolódnak vagy az idegen világgal való találkozás érdekes epizódjait jelentik. Az együttlét azt is jelenti a fiatalok számára, hogy új barátokat szereznek, bulikat rendeznek, megünneplik egymás születésnapját vagy bevásárló- és felfedezőútra indulnak kevés szabadidejükben.

Az idősebb nők számára – annak ellenére, hogy többnyire faluról származnak – a fárasztó munka nagyobb megpróbáltatást jelent. Tőlük lehetett hallani olyan beszámolókat is, hogy az első napokban legszívesebben megfutamodtak volna. Nem kevés öniróniával vallják be ugyanakkor, hogy az első időszak nehézségei után elhatározták, hogy soha többé nem vállalkoznak ilyesmire, de most már csak a hasznát látják a dolognak, és tervezik a következő kimenést – hasonló munkára.

A fizikai megpróbáltatások mellett a lelki próbatételeket sem hallgatják el a szezonmunkán dolgozó nők. Sokan nehezményezik a munkavezetők, csoportfelelősök lekezelő, néha egyenesen megalázó bánásmódját. A nők számára, úgy tűnik, ez sokkal kevésbé elviselhető, mint a férfiak számára. A férfiak legalábbis beszámolóikban ilyen momentumokra nem nagyon tértek ki. A nők a helyi vagy más csoportokból származó munkavezetők magatartásában – akik többnyire férfiak – azt sérelmezik leginkább, hogy kiabálva beszélnek velük, durvák és szemmel láthatólag lenézik a kelet-európai vendégmunkásokat. Azt fejtegetik, hogy ezek a férfiak kihasználják hatalmi helyzetüket, ezt a magatartást ugyanakkor egyértelműen a munkavezetők primitívségének számlájára írják. Ennél nagyobb sérelemről, fizikai vagy lelki bántalmazásról senki sem számolt be. Ezek a beszámolók néha kiegészülnek olyan megjegyzésekkel, amelyekben a nők elmondják, hogy ehhez a bánásmódhoz vagy hozzá lehet szokni, vagy inkább egy idő után semmibe vették azokat, és miután látták, hogy a méltatlan viselkedés mögött nem rejlik semmilyen hátsó szándék, csupán parancsolgatási, hatalomfitogtatási késztetés, többé nem tulajdonítottak annak jelentőséget. A helyzet kerekességéhez hozzátartozik, hogy szinte mindenki beszámolt korrekt bánásmódról is. Beszélgetőpartnereink csak hírből ismertek olyan eseteket, hogy valakinek nem fizették ki a megígért bért, vagy becsapták valamilyen más módon.

b. Gyermekfelügyelet, háztartási munka

Ezt a munkavégzést a külföldön dolgozó nők egyik jellemző munkaterületeként emlegetik. Az idősek gondozásának munkájához hasonlóan, a külföldi munkaerőpiacon erre a munkára keresnek a leginkább külföldről érkező munkavállalókat. A témával foglalkozó szakemberek ezt mint többletényező helyzetet magyarázzák: a helyi (a fogadó országbeli) nők teljes munkaidős lekötöttsége otthonukon kívül, valamint az a tény, hogy az állam nem tudja teljes mértékben felvállalni, megszervezni a gyerekek felügyeletét, a betegek és az idősek gondozását. Ebből a két irányból érkezik

az igény, amelyre a külföldi munkavállalói igények is ráfelelnek. Ugyanakkor ez az a terület, amely – miképp a témával foglalkozó kutatók és emberjogi szervezetek rámutatnak – a legkevésbé ellenőrizhető. Mivel ez a munka az otthonok falai között zajlik, a hatóságoknak kevés a rálátásuk, nehezen ellenőrizhetőek, így ebben a helyzetben a nők sokkal inkább ki vannak téve a visszaéléseknek, a kihasználásnak, az atrocitásoknak, a zaklatásoknak. Előrebocsátom, hogy az általam megismert esetekben kirívóan rossz bánásmódról senki sem számolt be. Nagyon sok tapasztalatot meséltek pozitívát és negatívát egyaránt. Azt mondhatom, hogy épp ezektől a lányoktól származnak a legrészletesebb, legszínesebb beszámolók, valószínűsíthetően azért, mert egy sajátos munkaterület lévén – egy külföldi, egy más kultúrához tartozó család otthona – „női szemmel” sok olyan mozzanatát megfigyelhették az életnek, amelyre más területeken dolgozóknak kevés a rálátásuk, vagy egyáltalán nincs is alkalmuk abba betekinteni. Habár a gyerekfelügyezés és az ehhez társuló háztartási munka sok időt vesz igénybe, az itt dolgozó nők más területen munkálkodókhoz képest mégis több szabadidővel rendelkeznek. Nem kevesen iskolába is járnak, ugyanakkor szabadidejüket arra is fel tudják néha használni, hogy megismerjék az ország néhány nevezetességét. A beszámolókat összehasonlítva az derül ki, hogy a bébiszitterek azok, akik a befogadó ország legtöbb területéről szereznek tapasztalatokat. Ezt természetesen az is alátámasztja, hogy külföldi tartózkodásuk időtartama jóval hosszabb, mint a mezőgazdasági munkát végzőké (akik csupán néhány hónapot töltenek a célországban), leggyakrabban egy év.

Említettem már, hogy a gyerekgondozásra ritka kivételektől eltekintve fiatal lányok vállalkoznak. Motivációik között első helyen a nyelvtanulás szerepel, emellett a világlátás, egy másik kultúra megismerése erős vonzerőt jelent, legtöbbjüknél a pénz csupán ezek után következik. Mivel még függetlenek, saját életútjuk, jövőbeni terveik alakítják a munkavállalás motivációs tényezőit. A gyermekfelügyezés és házi munka kimondott női foglalkozásként jelentkezik, de a beszámolókból az látszik, hogy ezek a lányok, amikor a munkára vállalkoznak, nem rendelkeznek tapasztalattal ezen a téren. Olyan munkáról, elvárásokról van szó tehát, amelyeket menet közben meg lehet tanulni, amelyeknek meg lehet felelni. Tehát nem a feladatra való felkészültség dönti el a munkaadói és a munkavállalói elképzelések és elvárások tekintetében azt, hogy erre a munkára nőket kell keresni, illetve nőknek kell erre vállalkozni, hanem egy, a társadalmi munkamegosztásban hagyományosan meglévő sztereotípiája, ami szerint

ezek a feladatok – gyermekfelügyelet és házimunka – kimondottan női munkák. Akár azt is lehetne állítani, hogy ez a helyzet a hagyományos női szerep megerősítésének a mozzanata. Úgy vélem ugyanakkor, hogy kellő óvatossággal kell kezelni ezt a meglátást, mert ezeknek a helyzeteknek az aktorai nem úgy tekintenek erre a típusú munkára, mint ami alárendelt, kiszolgáltatott helyzetbe kényszeríti őket. A kiszolgáltatott helyzetet az jelentené, ha a bébiszitterek úgymond „cselédként” élnék meg a saját helyzetüket, vagy ha elfogadnák a bánásmódnak azokat az aspektusait, amelyek ilyen magatartások felé hajlanak. Ezek a lányok, mint már említettem, nagyon határozott célkitűzésekkel vágnak neki a világnak, tudják, hogy mit akarnak. Tapasztalataikról részletes beszámolóiban mesélnek, leírják pontról pontra munkakörüket, napi tennivalóikat, a munkaadó családról alkotott véleményüket, a családi életről, a gyerekevelésről szerzett tapasztalataikat. Ezeket összevetik az otthoni, hasonló területekhez köthető tudással. Ugyanakkor rendkívül kritikusak, és ez a kritika mindkét oldal irányába – az otthoni és az idegen világ irányába – megnyilvánul.

A történetekben rákérdeztünk arra is, hogy érezték-e úgy, hogy kihasználják őket vagy lekezelték őket. Olyan esetek valóban előfordulnak – derült ki –, hogy munkaadók túl sok mindent vártak el a bébiszittertől, egyre több munkát bízta rá, és ilyenkor rá kellett jönni a megoldásra, meg kellett tanulni, hogy le kell ülni a munkaadókkal, le kell szögezni, hogy mi az, amit elvégez, és mi az, amit nem. Nem szabad bármibe belemenni, és minden helyzetben nem feltétlenül kell elfogadónak mutatkozni. Igaz, hogy ezek a tapasztalatok néha már elég későieknek bizonyultak ahhoz, hogy a munkavállaló a helyzetén érdemben változtatni tudott volna, de tapasztalatot szerzett arra nézve, hogy egy munkavállalónak már az elején tisztáznia kell, hogy mik a vele szemben támasztott elvárások, és hogy ő ebből ténylegesen mit vállal el. Ezt annak a fiatal lánynak a beszámolójában olvashattuk, aki elmondta, hogy a kert rendben tartását is elvárták tőle, pedig ő olyant soha életében nem végzett. Később jött rá, hogy már az elején közölnie kellett volna, hogy erre a munkára nem hajlandó, de mivel jó benyomást akart kelteni, az elején nem tiltakozott ezen elvárások ellen. Egy másik eset szereplője arról számolt be, hogy első munkaadó családját azért hagyta ott, mert a ház asszonya még az enniavalót is zsugorian mérte. Ez történetünk szereplőjét önérzetében annyira megbántotta, hogy egy ismerőse segítségét kérve más munkahelyet keresett, és otthagya a szerinte őt megalázóan kezelő családot. Nem lehet kizárni tehát azt az eshetőséget, hogy egy viszonylag zárt, családi környezetben, „a falakon belül” dolgozó nőket érhetik bántások, megalázó bánásmódok. Az általam

megismert esetek többségében a beszámolók nem említettek ilyeneket, akikkel pedig a fenti példákhoz hasonló dolgok történtek, azok megpróbálták változtatni helyzetükön, és olyan tapasztalatokként könyvelték el a negatívumokat, amelyekkel szemben most már megtanultak védekezni. Azt állítják, hogy az önérvényesítés terén, önmaguk megvédése terén sokat fejlődtek, és ez elkövetkező életükben is használható ismeretként működhet. Az mindenképpen állítható, hogy senki sem megadással, a "cseléd-sorssal" járó alázattal viselte el a kellemetlenségeket vagy épp megalázó szituációkat, hanem megpróbált megoldásokat keresni.

c. Beteggondozás, idős emberek gondozása

Ezt a munkát is hagyományosan női munkának tekinthetjük, és valóban, az utóbbi időben egyre több esettel találkoztunk, amikor a térségből külföldi munkát kereső nők ilyen munkakörben helyezkedtek el. Erre a feladatra a vizsgált csoportban kimondottan olyan nők vállalkoztak, akik negyvenes-ötvenes éveikben járnak, és nem rendelkeznek felsőfokú végzettséggel. Ezt a korosztályt már bemutattam egy előző fejezetben. Az ott mondottakat most még azzal egészíteném ki, hogy esetükben rendkívül jó munkaalkalomnak kínálkozik ez a tevékenység, hisz nem igényel speciális szaktudást, iskolai végzettséget, ugyanakkor maguk is olyan „női” foglalkozásnak tekintik a betegápolást és idős emberek ellátását, amelyet saját otthoni környezetükben is elsősorban a nők látnak el, sőt, maguk is saját családjukban magától értetődő módon végzik el ezt a munkát. Ez eddig – úgy tűnhet – a hagyományos női szerep megerősödésének egyik bizonyítékeként értelmezhető. Kérdés ugyanakkor, hogy mennyiben jelent alárendelődést, mennyiben jelent kihasználást? Egy beszédes megfigyelésre hívnám fel a figyelmet: ezek a nők szinte mindannyian azt mondják beszámolójukban, hogy ez a munka nem jelentett számukra nehézséget. Ahogyan leírják munkakörüket, ahogyan részletesen taglalják, hogy mit kell elvégezniük az idős vagy beteg ember mellett, abból az derül ki, hogy ez a munka mennyiségét nézve kevesebb, mint amit otthon, saját családjuk körében, munkahelyi és otthoni munkájukat összevetve elvégeznek. Sokkal több a szabadidejük, a pihenésre szánható idő, mint amit otthon megengedhetnek maguknak. Ami viszont, például a bébiszitterek munkájához viszonyítva jelentős különbség, az az, hogy kevésbé szabadok, kevesebb lehetőségük van munkaadójuk házán-lakásán kívüli alaposabb körülnézésre. Az idős vagy beteg ember gondozása sokkal inkább helyhez köti őket (természetesen itt nagy különbségek lehetnek, hisz

vannak olyan könnyebb esetek, amikor a szabadság foka is nagyobb). Még van egy mozzanat, amelyben ezeknek a nőknek a beszámolóí egybeesnek: mindannyian elmesélték, hogy milyen bensőséges kapcsolatot alakítottak ki az idős vagy beteg, gondozásukra bízott személlyel. Ez még abban az esetben is működött, amikor a gondozónő nem ismerte munkaadója nyelvét, és verbális kommunikációt csak nagyon nehézkesen tudott lebonyolítani. A munkaadó családdal a kapcsolat ha nem is volt mindig, minden esetben felhőtlen, a gondozott személlyel olyan szorosra szövődött a viszony, hogy az elválás – még ha az ideiglenes volt is – komoly nehézségeket okozott.

A beteggondozó nők esetében találtunk egy olyan példát, ahol beszélgető partnerünk elmondta, hogy nem volt megelégedve munkaadói bánásmódjával, akik adott esetben „megszidták” őt, ha nem minden a tetszésük szerint történt. Ez a nő valóban megalázásként élte meg az ilyen helyzeteket, és az derült ki beszámolójából, hogy nem is találta meg a védekezés megfelelő módját. Legtöbbjük azonban nem cselédként, áldozatként élte meg helyzetét. Mint említettem, a munkát nem találták túlságosan nehéznek, a bérezéssel pedig mindenki meg volt elégedve.

d. Háztartási alkalmazottak

A vizsgált csoportban néhány olyan középkorú nő esetét is megismertem, akik kimondottan háztartási alkalmazottként dolgoztak külföldön. Két esetről van szó, mindketten Magyarországon vállaltak ilyen típusú munkát, mindketten hosszabb ideje, két-három éve dolgoznak ebben a munkakörben, az egyik a férjével együtt, ugyanakkor a családnak a mezőgazdasági vállalkozásában, a másik egyedül. Ezekre az esetekre jellemző, hogy a nők nincsenek megelégedve a keresetükkel, és úgy érzik, hogy kihasználják őket. Elmesélésükből kiderült, hogy munkaadó családjaik nagyon kedvesek, „igazi úriemberek”, de az idők során egyre több feladat elvégzését várják el tőlük, olyanokat is, amiről eredeti megállapodásukban nem volt szó, fizetésüket ezzel szemben nem emelik. Azt is elmondják, hogy ezért a helyzetért tulajdonképpen magukat hibáztathatják, mert megfelelési igyekezetükben túlteljesítettek, és munkaadóik „ezt aztán jól megszokták”. De, teszik hozzá, ezen a helyzeten már nem tudnak változtatni, mert bárminemű változtatás kényelmetlen, kellemetlen lenne, és a hátralévő időt, amit még külföldi munkavállalással szándékoznak eltölteni, inkább kellemetlenségek nélkül szeretnék átvészelni. Ezzel együtt nagyon sok megfigyelést tesznek ők is az idegen világban, éles szemmel és kritikusan veszik szemügyre

környezetüket, véleményüket nem is mindig rejtik véka alá. Mivel mindkét nő olyan munkát végez, amit otthon is megszokott – háztartásvezetés, kerti munka –, nem találnak munkavégzésükben semmi lealacsonyítót. Csupán a bérezésükkel nincsenek teljesen megelégedve, de azt is elmondják, hogy otthon még ennyit sem keresnének, tehát mindenképpen megéri még maradniuk addig, amíg terveiket valóra nem váltják (az otthoni lakás renoválása, gyerekeik támogatása).

Összegzés, következtetés

A következtetésben néhány olyan gondolatot fogalmazok meg, amelyek a munkavállaló nők otthoni, családi helyzetének esetleges megváltozására, mikro-környezetüknek róluk alkotott véleményre világítanak rá. Itt most csupán rövid megjegyzésekre szorítkozhatom, kifejtésükre egy következő kutatásban kerülhet majd sor, amely kimondottan erre a szegmensre helyezi a vizsgálódás fókuszát.

Az mindenképpen nyilvánvalónak látszik, hogy a nők családon belül betöltött szerepe, státusa megerősödik a külföldi munkavállalás által. Ez a szerep alapvetően nem változik meg, hisz a nők ezzel a vállalkozással tulajdonképpen olyan feladatokat teljesítenek, amelyeket az adott kulturális mentalitás szerint is vállalniuk kell. A megerősödést az mutatja, hogy – mivel ezeket a feladatokat az otthonuktól meglehetősen távol eső helyen végzett munkával és hosszabb távollét vállalásával tudják csak megoldani – a vállalkozás bátorsága mindenképpen pozitív megítélés alá esik. Különösen azoknak a nőknek az esetében jelenthető ez ki, akik egyedül kénytelenek vállalni a családi életvezetés összes gondjait és kihívásait. A mikro-környezet reakciója is egyértelműen pozitív. Az a tény, hogy ezek a nők nem az igény szint leengedésével, a fogyasztás visszafogásával (ne menjen a gyermek egyetemre, nem veszünk számítógépet, nem újítjuk fel a lakást, nem rendezünk megfelelő lakodalmat) válaszolnak a nehéz helyzetre, mindenképpen megbecsülést vált ki a környezetből. Amikor ezek a nők beszámolóikban például arról mesélnek, hogy vannak, akik irigylük őket, tulajdonképpen ennek az elismerésnek a negatív megjelenési formáiról számolnak be. A kibocsátó közeg, mint ahogy erről már szó esett, nem támaszt komoly akadályokat a munkavállaló nő útjába, és amennyiben látható eredményei vannak vállalkozásának, elismeréssel nyugtázza azt, és nem tekinti lealacsonyító, megalázó helyzetnek azt a munkát, amellyel családja vagy saját maga helyzetét a megfelelőnek tartott irányba mozditja elő.

5. Összefoglalás

Jelen kutatásban arra tettem kísérletet, hogy a Székelyföldről külföldre irányuló vendégmunka típusú migráció (munkamigráció) jelenségkörén belül föltárjam a nők migrációs gyakorlatának főbb jellemzőit. E szakmai feladat érdekében újra elemeztem mindazokat a térségben korábban végzett migrációs kutatásokat, amelyek a női munkamigráció értelmezése számára releváns térségi kontextust képeztek. A térségben terepmunkát folytatva, a személyes megfigyelések, valamint a mélyinterjúk anyagait elemezve az alábbi témakörökben mutattam be a vizsgálat legfontosabb eredményeit:

- A külföldi munkavállalás motivációi, a kiváltó okok és a kitűzött célok
- A döntés meghozatala
- A választott munkaterület – tipikus vagy kevésbé tipikus „női munka”.

Összefoglalásként az alábbi aspektusokra szeretném fölhívni a figyelmet:

- A térségben a női munkamigráció volumene ma már meghatározó mértékű és várhatóan tovább növekszik. A női munkamigrációs gyakorlat praxisa és implicit értékrendje (munkavállalási, munkavégzési és értékelési modell) strukturális átfedést mutat a kibocsátó közeg hasonló komponenseivel, ezért a női munkavállalás nem termel kifejezetten alulértékelt vagy másodlagosnak minősíthető szerepeket és önértelmezéseket.
- A térségből külföldi munkára jelentkező nők nem úgy élik meg a folyamatban való részvételt, mint akik eleve rá vannak állítva egy ”sajátosan női”, a kiszolgáltatottság és valamiféle alacsonyabb rangú státuszjellemzők által azonosítható pályára, amelyről nem lehet lelépni. A vonatkozó szakirodalom által gyakran emlegetett viktimizációs modell trendszerűen nem jelentkezik.
- A nők munkamigrációjában tapasztalható trendek és jelenségek arra utalnak, hogy még mindig változó, bővülő, még mindig a diverzifikálódás stádiumában lévő társadalmi folyamatról van szó, amely egyfelől egyre inkább „természetesenként” megélt folyamat, másfelől pedig – éppen változó jellege folytán – újabb trendeket termelhet ki. Ezek rendszeres vizsgálata, a térségi társadalmi változások folyamataival való összevetése továbbra is kiemelten fontos kutatási feladatként definiálható.

Felhasznált irodalom

- Anghel, R. G. – Horváth, I. (coord.) (2009): *Sociologia migrației*. Editura Polirom, Iași
- Anthias, F. – Lazaridis, G. (eds.) (2000): *Gender and migration in Southern Europe Women on the Move*. Berg. New York
- Bădescu, G. – Stoian, O. – Tănase, A. (2009): Efectele culturale ale migrației forței de muncă din România. In: Anghel, Remus Gabriel – Horváth István (coord.) *Sociologia migrației*. Editura Polirom, Iași, 268-288.
- Biró, A.Z. (1994): Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. Migrációs folyamatok a Székelyföldön 1985-1989. In: Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA PTI, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, Budapest, 19-39.
- Biró, A.Z. (1995): The Socio-Cultural Bases of the Migration Process in Eastern Transylvania, 1985-1989. In: Sik Endre–Tóth Judit (eds.): *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*. Yearbook of the Research Group on International Migration, the Institute for Political Science of the H.A.S., Budapest, 237-244.
- Bodó, J. (szerk.) (1996): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó
- Bodó, J. (2008) (1): Új idők, új terek. A transznacionális tér építésének módozatai a székelyföldi vendégmunkásoknál. In: Bodó Julianna (szerk.) *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest, 39-84.
- Bodó, J. (2008) (2): Itthon vagy külföldön? A székelyföldi fiatal korosztály munkamigrációja. In: Bodó Julianna: *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest, 85-152.
- Bodó, J. (2008) (3): *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest
- Bodó, J. – Biró, A. Z. (2009): Értékek a transznacionális térben. Székelyföldi munkamigránsok értékorientációi. *Antropológiai Műhely* (15) Évkönyv 2009, 7-36.
- Bodó, J. (2009) (1): A kapcsolatok működése napjaink székelyföldi munkamigrációjában. In: *Kultúra – Kommunikáció – Innováció*. Szerk: Bodó Julianna – Kiss Adél, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2009. 162-171.

- Bodó, J. (2009 (2): Transznacionális migráció – kutatási lehetőségek. In: Kultúra - Kommunikáció – Innováció. Szerk: Bodó Julianna – Kiss Adél, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2009. 32-40.
- Bodó, J. (2009) (3): Ünnepek a transznacionális térben. Napjaink székelyföldi vendégmunkásainak ünneplési gyakorlata. *Néprajzi Látóhatár*, 19. évf. 2. sz. 2010. 4-29.
- Bodó, J. (2011 (1): Werte im transnationalen Raum. In: Zsuzsanna Gerner & László Kupa (Hrsg.) Minderheitendasein in Mittel- und osteuropa – interdisziplinär betrachtet. Verlag Dr.Kovac. Hamburg 141-153.
- Bodó, J. (2011 (2): Labour Migration in the Seklerland after the Regime Change.A Review of an Anthropological Research Programme. *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 1, 1 (2011) 108-118.
- Bodó, J. – Biró, A.Z. (2009): Értékek a transznacionális térben. Székelyföldi munkamigránsok értékorientációi. *Antropológiai Műhely* (15) Évkönyv 2009, 7-36.
- Castles, S. – Miller, M. J. (1993): *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. Basingstoke, London: Macmillan
- Carling, J. (2005): Gender dimensions of international migration. GCIM, *Global Migration Perspective* No.35, May.
<http://gender.gcim.org/attachements/Carling%20Gender%20dimensions%20of%20international%20migration.pdf>
- Faist, T. (2002): Transnationalism in international migration: Implications for the study of citizenship and culture. In: Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University. WPTC-99-08
<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>
- Glick, S., N. – Basch, L. – Szanton, B.C. (1997): From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, Vol. 68, No. 1 (Jan., 1995), pp. 48-63.
- Hanners, U. (1996): *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London-New York, Routledge

- Hanners, U. (2002): Flows, boundaries and hibryds: keywords in transnational anthropology. In: Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University. WPTC-2K-02
<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>
- Horváth, I. – Anghel, R.G. (2009): Introducere. In: Anghel, Remus Gabriel – Horváth István (coord.) Sociologia migrației. Editura Polirom, Iași, 13-44.
- Levitt, P. (2001): *The Transnational Villagers*. U.C. Press.
- Morokvasic, M. (2007): Migration, Gender, Empowerment. In: Lenz, Ilse – Ullrich, Charlotte – Fersch, Barbara (eds.) Gender Orders Unbound. Globalisation, Restructuring and Reciprocity. Barbara Budrich Publishers. Opladen; Farmington Hills, 69-97.
- Oishi, N. (2002): *Gender and Migration: An Integrative Approach*. The Center for Comparative Immigration Studies, University of California, San Diego
<http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg49.pdf>
- Oláh, S. (1996): A kilépés társadalmi feltételei a Székelyföldön. In: Bodó Julianna (szerk.) Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 51-68.
- Portes, A. (1997): Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities. In: Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University. WPTC-98-01
<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>
- Ravenstein, E.G. (1885): The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 2 (52), pp.241-301.
- Vertovec, S. (2009): *Transnationalism*. Routledge, New-York.

Abstract

The paper is a shortened, revised version of the summary study (2009-2010) containing the results of the individual research project - The Role of Women in the Social Process of Labour Migration in Szeklerland - conducted within the framework of the Domus Scholarship of the Hungarian Academy of Science. In the course of the research, I made use of research materials and experiences that I had accumulated on the topic of labour migration in Szeklerland prior to the present research, and which I had conducted in the framework of research groups or in the form of individual research projects. The first migration studies were carried out within the framework of the WAC – Centre for Regional and Anthropological Research (Biró 1994, 1995, Bodó 1996, Oláh 1996), followed by group researches that I conducted with the support of the Institute for Research Programmes (KPI) of Sapientia University (Bodó 2008a, b., c, Bodó - Biró 2009, Bodó 2009a.,b.,c, Bodó 2011a., b.).

Keywords: labour migration, women, social impact, Szeklerland